

tidsskrift.dk

Leding og ledingsskat i det 13. aarhundrede.

Historisk Tidsskrift, Bind 8. række, 5 (1914)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_8rk_0005-PDF/hto_8rk_0005_98003.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=98003>

pdf genereret den : 28/5-2008

Leding og ledingsskat i det 13. aarhundrede.

Af

Erik Arup.

1. Fortolkning af Jyske lovs ledingsbestemmelser.

1. Naar jeg har anset det for muligt og nyttigt atter engang at tage spørgsmaalet om den danske søleding op til betragtning, uagtet dette spørgsmaal gentagne gange er blevet behandlet af de mest fremragende danske historikere, er det, fordi jeg mener at have gjort den iagttagelse, at hvis det betragtes ud fra det principielle standpunkt, at historikerens arbejde tager sin begyndelse fuldkomment forudsætningsløst i dokumenterne selv, vil man paa forskellige vigtige punkter naa til en rigtigere opfattelse deraf. Og dog maa det indrømmes, at dette spørgsmaal i særlig grad maatte friste historikeren til at tage sit udgangspunkt længere tilbage i tiden end det tidspunkt, hvortil dokumenterne selv fører ham. I de endnu faa dokumenter, vi har fra det 12. aarh., nævnes vel nu og da ledingen, men først Jyske lovs 3. bog 1.—20. kapitel giver os et fuldt udblik over dens organisation; paa den anden side er alle enige om at betragte Erik 6's lov af 1304, 13. marts, som et sidste, mislykket forsøg paa at genoplive den gamle søledingsordning, som man derefter ikke mere hører tale om. Saaledes synes dokumen-

terne at vise os søledingens som en allerede aldrende institution; det laa da nær at mene, at den forud for dokumenterne havde en stor fortid, og at det var nødvendigt at gaa tilbage i denne fortid for derudfra at betragte og bedre forstaa dens sidste fase. Det var den vej, Velschow gik, da han i sin disputats 1831 for første gang gav en fremstilling af den danske søledings organisation; han læste dokumenterne og forklarede dem ud fra de forestillinger, han havde om fortiden og derigennem om den udvikling, som de danske krigsinstitutioner maatte have gennemløbet til det øjeblik, da de dukkede frem i dokumenterne. Den konstruktion, som Velschow opstillede, har den danske historieforskning i det væsentlige fastholdt; sidst er den fremstillet af Erslev 1898 i en moderniseret, fastere og nøje gennemtænkt form. Dens hovedpunkt er sontringen mellem landeværn og leding, mellem forsvar af landet mod en angribende fjende og hærtogtet udenfor landet. Krigstjenestepigten, der i Danmark oprindelig var rent personlig, hvilende paa enhver fri mand, blev ved denne sontring forskellig for landeværn og leding, idet ledingspigten efter den faste bosættelse kom til at paahvile bolene, saaledes at der af hvert bol skulde stilles een mand til leding. Gennem bolenes deling og udviskelsen af den skarpe sontring mellem fri mænd og trælle førte udviklingen da videre til det standpunkt, hvorpaa Jyske lov staar, hvor bønderne med hensyn til ydelsen af ledingspigten er lagt i lægd, havne, og hvor endda selv den mest velhavende bonde kun kan komme til at udgøre tredingshavne, d. v. s. møde til leding hver tredje gang, leding udbydes, medens fattigere bønder slipper med at møde hver sjette eller endog blot hver tolvte gang. Opretholdt for landeværnet har saale-

des den oprindeligt paa alle frie mænd hvilende krigspligt for ledingens vedkommende bevæget sig gennem stadige indskrænkninger og nedsættelser, indtil denne bevægelse paa Valdemarernes storhedstid kulminerer i, at nu skal selv den frie bonde, der ejer fuld ejendom, kun møde hver tredje gang, leding udbydes¹⁾.

2. Imidlertid tror jeg, at det vilde være heldigere, om historikeren opgav ethvert i den forhistoriske tid hvilende udgangspunkt og først og fremmest søgte ud fra de historiske dokumenter alene at danne sig et billede af de ældste danske krigsinstitutioner. Af disse dokumenter møder os da som det righoldigste Jyske lov²⁾; lad os søge at fortolke dens bestemmelser og dens udtryk ud af den selv. Til hjælp herved har vi dog endnu een værdifuld kilde til oplysning om den danske søledings organisation, fordi ogsaa den giver os et fuldstændigt sæt af regler derom, nemlig den saakaldte „ledingsret“, som er aftrykt af Kofod-Ancher.

Dette lovstykke er ganske vist haandskriftmæssigt set overleveret paa en meget slet maade. Det findes saavidt hidtil bekendt kun i en eneste afskrift, nedskrevet 1460 af en præst Laurentius Johanssøn som tillæg til en afskrift af Skaanske lov fra slutn. af det 14. aarh.³⁾; at det henhører til Skaan-

¹⁾ De tre hovedværker er som bekendt: Velschow: *Commentatio de institutis militaribus Danorum regnante Valdemaro secundo*, Havniæ 1831 (cit. Velschow); Steenstrup: *Studier over Kong Valdemars Jordebog*, Kbhvn. 1874 (cit. Steenstrup); og Erslev: *Valdemarernes Storhedstid*, Kbhvn. 1898 (cit. Erslev), her særlig 141—147.

²⁾ Kolderup-Rosenvinge: *Samling af gamle danske Love III*, Kbhvn. 1837 (cit. J. L.) og Thorsen: *Valdemar den Andens Jyske Lov*, Kbhvn. 1853 (cit. Thorsen).

³⁾ Kofod-Ancher: *Lovhistorie II*, 567—68. Haandskriftet, der tilhører Stockholms kgl. Bibliothek som Codex B. 74 (jvfr. Schlyter: *Skånelagen indl. 20—22*) har i 1913 været udlånt til Kgl.

ske lovs omraade er desuden klart af gælkerens nævnelse. Er det saaledes let nok at bestemme lovstykkets hjemsted, er det til gengæld betydeligt vanskeligere at bestemme dets tid. Velschow og Steenstrup anser begge dets tekst for temmelig korrumperet og er ikke tilbøjelige til at henhøre det til en ældre tid end beg. af det 14. aarh.¹⁾ Jeg tror af forskellige grunde, som vil blive anført i det følgende, at det maa føres tilbage til 1270'erne²⁾, og dette gælder endda kun den endelige affattelse, hvori det er os overleveret. Thi ligesom jeg ikke kan se nogen grund til at antage, at lovstykkets tekst skulde være korrumperet udover en og anden paaviselig afskriverfejl³⁾, saa indlysende synes det mig, at ledingsrettens sæt af regler om „udgærdsleding“ i deres helhed giver os et billede af, hvorledes den skaanske søledings udfærd til hærtogt oprindeligt foregik, der fuldtud kan jævnføres med, hvad Jyske lov lærer os; ja, der er endog saa mange enkeltheder af en saa afgjort ældre karakter, at det er tvivlsomt nok, om de alene kan forklares ud fra forskellen i sted, om de ikke ogsaa virkelig er ældre i tid. Herved maa det ogsaa erindres, at medens Jyske lovs ledingsregler har været genstand for en virkelig lovgivers

Bibliothek til brug for hr. mag. art. Brøndum-Nielsen, ved hvis velvilje jeg har haft lejlighed til at sammenholde Kofod-Anchers aftryk med originalen, hvorved jeg kun har fundet et par ganske uvæsentlige fejl.

¹⁾ Velschow 6, anm. 1; 49—50; 102, anm. 1; 176, anm. 2; 183; 197. Steenstrup 198—199. Disse forfatteres motiv hertil er dog vistnok kun, at ledingsretten ved sine bestemmelser om 16 ugers ledingstogt og en ledingsafløsning paa 3 mk. penge af hver havne stemmer overens med loven af 1304 13. Marts og Thords artikler fra samme tid.

²⁾ Jfr. ndfr. 235 anm. 1.

³⁾ Vt ganz lething (som der utvivlsomt staar i haandskriftet) maa jo sikkert rettes til Vt gerz lething, som det ogsaa staar umiddelbart efter. Steenstrup 198. Ogsaa er det nødvendigt at rette: aff hware schipæn i haffnæ liger, til: aff hware haffnæ i schipæn liger, da det første ikke paa nogen maade kan give mening.

udglattende og moderniserende gennemarbejdelse, saa maa den skaanske ledingsret være en privatmands nedskrift, og det er derfor ikke urimeligt at antage, at den, selvom først nedskrevet senere end Jyske lov, dog har bevaret ældre træk sammen med yngre i en mere ujævn blanding¹⁾.

3. Inden vi tager Jyske lovs ledingsbestemmelser op til fortolkning, maa det nu først bemærkes, at som ethvert middelalderligt lovarbejde er heller ikke Jyske lov saa fuldstændig, som et moderne lovarbejde vilde være. Eller som det synes sin samtid at være; thi maaske vil en eftertid finde det samme at indvende mod vor tids love, som vi har at indvende mod Jyske lov, nemlig at lovgiveren paa forhaand forudsætter visse forhold som bekendte og derfor ikke opholder sig med at give en forklaring af dem. Saaledes forudsætter han som bekendt, at landet er inddelt i skipæn (distrikter, af skipa, istandbringe, ordne)²⁾, disse atter i havne, og at hvert skipæn som leder har en styresmand, en til grund liggende ordning, som vi genfinder i den skaanske ledingsret; men han meddeler os intet om talforholdet mellem skipæn og havne, heller ikke giver han os en sammenhængende fremstilling af styresmandsembedets karakter; dertil maa vi slutte os af hans spredte bemærkninger derom. Og saaledes maa vi ogsaa af enkelte ytringer slutte os til, at ikke alt landets jord faldt ind under skipæninndelingen, og at ikke alle beboere af skipæninddelt jord kommer i betragtning som medlemmer af en havne. Der ta-

¹⁾ Dette viser sig ogsaa i sproget selv, hvor hist og her, f. e. i „af hafno“, meget gamle former er bevarede.

²⁾ Jeg skylder hr. professor V. Dahlerup tak for at have gjort mig opmærksom paa, at „skipæn“ maa forklares som distrikt og ikke bør afledes af „skib“.

les om jord, der ligger i kværsæde, og det forstaas, at den og dens beboere falder udenfor skipæn- og havneinddelingen og dermed udenfor lovens ledingsbestemmelser¹⁾, af et par andre bemærkninger fremgaar det, at den jord, der falder under skipæninndelingen, er den rebdragne jord, landsbyjorden, og at de personer, der kommer i betragtning som medlemmer af en havne, og for hvem alle lovens bestemmelser derfor har gyldighed, er de, der dyrker landsbyjord, ikke blot de, der ogsaa ejer den rebdragne jord, de dyrker²⁾. Den, der er leder af en jordbedrift i et landsbyfællesskab, det være mand eller kvinde, ung eller gammel, ejer eller lejer, af hvilken stand nævnes kan, den er eo ipso medlem af en havne og dermed lovens bestemmelser underkastet.

Det udtryk i Jyske lov, hvis betydning det først gælder om at fastslaa, er naturligvis selve ordet „leding“. Det forekommer i lovens 3. bog 1.—20. kap., foruden i kapiteloverskrifterne³⁾, i alt 16 gange i forskellige forbindelser, der dog bortset fra de enkeltstaaende „leding bydes ud“ og „gaar ud“⁴⁾, kan samles i to hovedgrupper, af hvilke den første dannes af forbindelserne „fare“, „sende“ og „komme i leding“⁵⁾, den anden af forbindelserne „gøre“ eller „udgøre“, „rede“ og „opholde leding“⁶⁾; men desuden forekommer verbet „fare“ alene paa en saadan maade, at det af konteksten er klart, at der un-

¹⁾ J. L. 3, 16, 17.

²⁾ J. L. 3, 13, 14. Jfr. Steenstrup 192—193.

³⁾ J. L. 3, 1, 12.

⁴⁾ J. L. 3, 1, 3.

⁵⁾ fare i leding J. L. 3, 1, 6, 7; sende i leding J. L. 3, 2; komme i leding J. L. 3, 2 to gange.

⁶⁾ gøre leding J. L. 3, 12, 15, 16; udgøre leding J. L. 3, 9, 17; rede leding J. L. 3, 16 to gange; opholde leding J. L. 3, 11.

derforstaas „i leding“¹⁾, ligesom ogsaa „gøre“, „udgøre“ og „opholde“ forekommer alene saaledes, at „leding“ tydeligt nok blot er er udeladt²⁾. Denne sondring frembyder sig som naturlig ikke blot ved forskellen mellem de to grupper i henseende til forbindelsernes grammatiske konstruktion, men ogsaa ved den maade, hvorpaa de forekommer i teksten: den første gruppe kun i de syv første kapitler, den anden kun i kap. 9—19.

4. Om betydningen af ordet leding i den første række forbindelser kan der nu ikke være nogen tvivl, det betyder her selve krigsfærden, le dingstogtet. Af lovens bestemmelser er her kun en kort rekapitulation nødvendig af dens regler om udtagelsen af mandskabet til ledingstogtet og om de ydelser, der skulde præsteres dertil. I første henseende er hovedreglen, at der af hver havne skal stilles een vaabenfør mand til personlig krigstjeneste, hver gang leding udbydes. Hvem denne ene mand skal være, er det overladt til havnen selv at bestemme; idet pligten til at yde personlig krigstjeneste gaar paa omgang mellem alle havnens medlemmer, maa det regelmæssigt paa forhaand kunne vides, hvis tur det er, og han skal da ikke behøve særlig opfordring af styresmanden for at give møde; kun hvis havnen ikke selv kan blive enig om, hvis tur det er, maa styresmanden „nævne“ d. e. udtage manden, men hans valg er begrænset ved, at han ikke maa udtage nogen mand til personlig krigstjeneste, saalænge der i havnen er andre, som ikke har gjort krigstjeneste, siden den af styresmanden udsete sidst mødte. Men af lovgiverens ovenanførte udtalte forudsætning om, hvem der var havnemedlemmer, fulgte nødvendigheden

¹⁾ J. L. 3, 1.

²⁾ J. L. 3, 12, 15, 16, 17.

af indrømmelsen af en stillingsret; hvor lederen af en jordbedrift i et landsbyfællesskab var en kvinde eller en mand, der var saa ung eller saa gammel, at han ikke var tjenlig til krigstjeneste, maatte vedkommendes personlige krigstjenestepligt afløses af pligt til at stille en vaabenfør mand i stedet for sig, og den samme ret var tillagt de „lærde mænd“, der var ledere af en landsbybedrift; „alle disse skulle fange mænd for dem, dog de, der føre ere at fare“, siger kap. 1. Men desuden havde enhver vaabenfør mand i haynen ret til at møde, om han vilde, i stedet for den, hvis tur det egentlig var; og med styresmandens tilladelse kunde en bonde ogsaa sende en lejet karl i leding for sig; men hvis han sendte sin træll, kunde kongen konfiskere trællen eller ogsaa give ham sin frihed¹⁾.

Jyske lovs hovedregel: af hver havne en mand, genfinder vi i ledingsrettens: af hafnæ faræ met styrisman en ástasman d. v. s. en i havnen hjemmehørende mand (aastedsmand), ligesom denne regel ogsaa genfindes i den i Erik 5's skaanske lov af 1283 indeholdte bestemmelse om, at hver enkelt havne selv skal udpege en „før“ mand til at møde til ledingstogtet²⁾. Derimod har ledingsretten intet tilsvarende til Jyske lovs regel om, at mødepligten gaar paa omgang mellem havnens medlemmer; ej heller kender den noget til Jyske lovs udstrakte stillingsvæsen, herom har den kun den korte og grumme bestemmelse: for noghet forfal ma han ey wisæ for sik

¹⁾ J. L. 3, 1—2.

²⁾ Item quod quelibet hafna per se ipsam hominem in expeditionem iturum ydoneum tantum debeat nominare. Schlyter, Skånelagen 460; jfr. Jørgensen: Udsigt over den danske Rets-historie (2. Udg.) 41.

annen æn syn æghen søn, wiser han anner man tha ma styræman vtan schyld oc vtan kæræ skæræ af hanum ørvn oc visæ heem hanum. Imidlertid er det dog kun tilsyneladende, at forskellen paa dette punkt er saa stor. Den forklares for det første ved, at ledingsretten er formuleret paa et andet grundlag end Jyske lov; den har øjensynligt kun den vaabenføre, voksne, mandlige befolkning for øje som medlemmer af havnen, og tænker sig ikke som Jyske lov havnen omfattende alle dyrkere af landsbyjord lige til kvinder og præster. Men dernæst maa dens regel sikkert yderligere indskrænkes, i det mindste ved et underforstaaet: uden med styresmandens tilladelse; thi at ogsaa den skaanske ledingsret allerede i det 13. aarh. var gennembrudt af stillingsvæsenet, derfor har man et sikkert bevis i Erik 5's ovennævnte lov, der bestemmer, at lønnen for en lejet karl skal være en ørtug sølv¹⁾. Det vil da ses, at selv om ledingsretten i sin helhed maatte være affattet omtrent paa samme tid som Erik 5's lov, dækkede dens regel her ikke længere den virkelige tilstand; den er netop et af de træk, der er blevet staaende fra en endnu ældre tid, og dette indtryk bestyrkes ved det barbari, der præger den.

5. De ydelser, der skulde præsteres til ledingstogtet, paahvilede dels styresmanden, dels de til ledingstogtet udtagne mænd, dels endelig havnene, hvis enkelte medlemmer havde at udrede hver sin kvotadel deraf.

Om styresmanden bestemmer Jyske lov 3, kap. 4, at han skal have fulde mandsvaaben, dertil en armbrøst og tre tylter pile og en mand, der kan skyde dermed, hvis han ikke selv kan. Omkostningerne saavel til armbrøsten

¹⁾ Item quod famulus conductiuus cum solido argenti conduci debeat.

med tilbehør, ogsaa den skydefærdige mand, som til de fulde mands vaaben, hvortil i det mindste hørte skjold, sværd, spyd, hjelm (kedelhat) og brynje¹⁾, havde han selv at bære; kun for omkostningerne til brynjen som ogsaa til en hest havde han ifølge kap. 3 en vis regres til havnene, idet Jyske lov bestemmer, at han vel selv skulde skaffe sig hest og brynje, men herfor maatte tage af hver havne ni skp. rug „for baade“ om Mikkelsmesse. Som naturligt var, var der hos styresmanden en tilbøjelighed til at faa det mest mulige ud af dette regreskrav, og denne tilbøjelighed har taget den retning at gøre disse skp. rug til en aarlig ydelse fra havnene til ham, thi Jyske lov tilføjer: dog ej andre aar, end der leding gaar ud. Om styresmandens udrustning har ledingsretten ingen bestemmelser, men regreskravet møder vi i bestemmelsen om, at hver havne skal give ham en mark i brynjepenge, dertil en ørtug malt og en ørtug havre, af hvilke to ørtuger den sidste vel maa opfattes som ækvivalent for den ogsaa i Erik 5's lov af 1283 fremtrædende hesteleje, medens den første, der vel var bestemt til ølbrygning, snarest maa ses som et lokalt udslag af styresmandens tilbøjelighed til at udvide regreskravet²⁾.

Den til ledingstogtet udtagne mand havde paa samme maade efter Jyske lov 3, kap. 4, selv at bære omkostningerne ved anskaffelsen af de tre krigsvaaben, folkvaaben³⁾, hvormed han var pligtig at møde: sværd, kedelhat og spyd. Ogsaa et skjold skulde han have, men herfor havde den ledingspligtige en lignende regres til havnen

¹⁾ Steenstrup 200. Erslev 199—200.

²⁾ Tilsvarende eksempler paa den lokalt forskellige udformning af styresmandsafgifterne frembyder angivelserne herom for Hjern, Horns, Gudme og Vinding herreder i Valdemars Jordebog. Erslev 288.

³⁾ Steenstrup 200.

som styresmanden; skjoldene skulde efter Jyske lov bekostes af havnene, i Skaane skulde havnene foruden skjoldene ogsaa bekoste spydene til de ledingspligtige¹⁾, om hvis udrustning ledingsretten iøvrigt heller ikke indeholder nærmere bestemmelser.

6. Men hovedbyrden af ydelserne ved ledingstogtet paahvilede havnene. Thi foruden denne deres deltagelse i styresmandens og mandskabets udrustning havde de at udrede omkostningerne ved anskaffelsen af ledingsskibet og dets udrustning og proviantering for togtet. Skibet var efter Jyske lov 3, kap. 5 styresmanden pligtig at „gøre“ for saa mange penge, som han kunde blive enig om med havnenes repræsentanter, det udtagne mandskab. I denne bestemmelse ligger vistnok en forudsætning om, at styresmanden som regel var i besiddelse af et allerede færdigt skib, som han kunde sælge til ledingstogtet, saa at dette ikke forsinkedes ved nødvendigheden af en nybygning. Men samtidig søgte lovgiveren dog at hindre, at styresmanden trak mandskabet altfor meget op, ved at bestemme, at hvis forskellen mellem den pris, de paa havnenes vegne bød, og den, han forlangte, kun var en mark eller to, skulde de tage hans pris, men hvis den var større, kunde de selv overtage bygningen og udrustningen af skibet. I Skaane havde dette forhold paa ledingsrettens tid taget fastere form; her var pligten til at skaffe skibet gaaet over til kongen gennem hans ombudsmand, og havnens ydelse var bleven en fast afgift af en mark penge i skibsleje. At dog ogsaa her den oprindelige forudsætning om, at det var styresmanden, der skaffede skibet, ligger bagved, ses af, at det er til ham, skibslejen

¹⁾ ok af hafno schold oc spiud.

betales, og at han kan fordre for sig skibslejen, hvis han selv kan præstere skibet¹⁾.

Om provianteringen af skibet indeholder Jyske lov ingen nærmere bestemmelser; den nævnes kun i forbigaaende i kap. 6, der træffer forholdsregler mod den, der ikke præsterer sin del deraf til rette tid²⁾. Des mere detaillerede er ledingsrettens bestemmelser herom: af hver havne skal præsteres 16 skp. sigtet mel og dertil saa megen anden proviant, som melet vejer, baade i smør og flæsk og kød, „endda vil nogle regne benene fra i vægten“³⁾. Medens saaledes Jyske lov synes nærmest at overlade det til mandskabet selv at bestemme proviantens art og mængde, er dette netop et meget vigtigt punkt for ledingsretten; dens bestemmelse herom staar øjensynligt i nær forbindelse med, at ledingstogtet forudsættes at skulle vare 16 uger. Den betydning, ledingsretten tillægger dette punkt, ses ogsaa af, at den her har lagt ledelsen over til styresmanden; det er modsat Jyske lov ham, der skal modtage denne proviant, og motiveringen er, at han skal „se leding fore i seksten uger“, d. v. s. ham paahviler pligten til at paase, at skibet virkelig i et og alt er udrustet til et 16 ugers togt, og den deri liggende pligt til eventuelt at fyldestgøre for det manglende.

¹⁾ Ther til scule the fa hanum (styresmanden) ... en mark til scipleye ... ok kuning fa ther schip til met vmbodhe sino ... hawer styrisman syalwar snæko tha kræwæ kunningh schip leghæ.

²⁾ æthæ wil æi sin wist foræ a laghdagh til skips oc andræ farkostæ thær han ær skyldugh ut at foræ.

³⁾ tha schal aff hware haffnæ i schipæn liger haffnæmæn gyffuæ styræsmæn syæxtæn scheppe sightet myel, och ther til saa megheh kost swm thet myel wæyær bathæ met smør, ok flesk ok nødækoth. Æn tha welæ somæ casta ther been wdh af ... ok styrisman se lething foræ i seyxtan vkor. Jfr. Steenstrup 199—200.

Til slut skal blot bemærkes, at kap. 7 fra hele ledingsordningen og dermed fra alle ydelser til ledingstogtet undtager kongens og biskoppers „mænd“, fordi det om disse gælder, at de paa forhaand er pligtige at have „fulde vaaben“, og at de derfor farer i leding paa deres egen bekostning og tager deres „maale“, d. v. s. deres sædvanlige løn derfor. Deres pligt til at give møde under ledingsudbud er saaledes kun en del af den dem paahvilende almindelige hærfærdspligt, en tanke, som ogsaa er fremtrædende i kap. 18, hvor der indrømmes herremændene ledingskattefrihed for al den landsbyjord, de køber, „fordi de gør dær fuldt af, at de vover deres hals for kongen og for landets fred“¹⁾. Til den i kap. 7 tilføjede, for herremændene særlige straffebestemmelse for det tilfælde, at de undlader at give møde under ledingsudbud, skal jeg senere vende tilbage²⁾.

7. Naar vi nu herefter vender os til Jyske lovs 3.

¹⁾ Ligesom kap. 7 kun omtaler herremændenes forhold under ledingsudbud, jfr. ndfr. s. 181, anm. 1, saaledes kommer herremanden ogsaa senere i lovafsnittet kun i betragtning som ejer eller dyrker af landsbyjord, der alene faldt ind under skipæninndelingen. Klarest fremgaar dette af slutningsbemærkningen i kap. 18: ofte sker det ogsaa, at den jord, som herremænd køber eller forud ejer, „ganger til skipæn“ efter deres død. Det var jo ogsaa kun i denne egenskab, at de kunde ifalde pligt til at udrede de ydelser, som ledingsordningen foreskrev. Men den skattefrihed, som kap. 7 og kap. 18 tillægger dem, gælder uden indskrænkning kun om deres arve- og kønejord i landsbyerne; en herremand maa kun fæste landsbyjord til sig, til han i det hele har fuld plovs ærje (J. L. 3, 15), af hvad han fæster til sig derudover, skal han følgelig svare ledingskat; tager han landsbyjord ind under sin egen drift, i fællesskab til sig, skal han svare ledingskat deraf (J. L. 3, 14) og lader han den drive ved fæstere, skal disse fæstere svare ledingskat og personlig krigstjeneste af den jord, de har i fæste (J. L. 3, 11).

²⁾ Jfr. ndfr. s. 175.

bog, kap. 9—19, hvor udtrykket *leding* forekommer i forbindelserne „gøre“, „udgøre“, „rede“ og „opholde *leding*“, vil vi til forstaaelse af, hvilken betydning udtrykket *leding* har i disse forbindelser, gøre rettest i først at henvende vor opmærksomhed paa slutningsbestemmelsen i kap. 16: *lething scal e rethies af the agrothæ ther taken ær, oc æi af the ther tha liggæ a¹) iorthæ, æller sa sculæs*; det er: *leding* skal redes af den afgrøde, der er tagen, ikke af den, der ligger paa jorden eller skal saas. Det er klart, at her betyder *leding* noget ganske andet end *ledingstogt*; her betyder *leding* en *ledingsskat*, der som alle middelalderlige skatter kan udredes *in natura*, i korn; hvad lovgiveren tilsigter, er at sikre bonden mod at skulle tvinges til at bruge sin saasæd eller sit endnu ikke indhøstede korn til at betale *ledingsskat* med, og den latinske oversættelse af Jyske lov oversætter derfor ogsaa rigtigt „rethies“ ved „solui“. „Rede *leding*“ betyder her ganske simpelt: at betale *ledingsskat*. Det er ved denne fortolkning af ordet *leding*, at bestemmelserne i lovens kap. 16 og 17 overhovedet bliver os forstaaelige, thi den hovedregel, hvorover de er udformede, er den, at *leding* skal redes dær, hvor laden ligger²⁾, dær skal le-

¹⁾ „a“, paa, har alle haandskrifterne med dansk tekst, alene med undtagelse af det Flensborgske, der har „i“, og det Odenseske, der har „udi“, hvilken sidste utvivlsomt urigtige læsemaade følges i alle tre oversættelser.

²⁾ Denne regel staar i afgjort modsætning til den tilsvarende regel i Skaanske lov kap. 74: for husæ toft skal man *leþing*, innæ oc stup repæ; altsaa *ledingsskat* skal en bonde i Skaane betale dær, hvor han bor, uanset hvor hans lade ligger. Om denne regel har haft gyldighed overalt i Skaaneland, kan maaske være tvivlsomt, eftersom Andreas Sunesen i sin parafrase kap. 35 tager et vist forbehold: *ratione fundorum (hustofterne) ... pensiones redduntur, et que debentur procuracioni regie persoluuntur, et, in quibusdam locis, que requirit expeditionis necessitas,*

dingsskatten betales. Saaledes bestemmes i kap. 16: bor en mand paa kværsædepligtig jord og dyrker tillige jord, der falder under skipæninndelingen, da skal han, hvis hans lade ligger dær, hvor han bor, og ikke andetsteds, „rede“ d. v. s. betale kværsæde og ikke ledingskat. Men bor han paa den jord, der falder under skipæninndelingen, og dyrker tillige kværsædepligtig jord, af hvilken han dog samler afgrøden i den lade, der staar paa den skipæninndelte jord, da skal han betale ledingskat og ikke kværsæde. Og kap. 17: staar en bondes huse, nogle i et skipæn, nogle i et andet, da skal leding udgøres eller kværsæde redes d. v. s. ledingskat eller kværsædeafgift betales dær, hvor laden staar. Af denne bestemmelse ser vi, at „udgøre leding“ betyder det samme som „at rede leding“, nemlig at betale ledingskat. Og denne fortolkning bekræftes ved bestemmelserne i kap. 14 og 15. Kap. 15 siger: hvis en herremand ejer mindre end fuld plovs ærje¹⁾, da maa han fæste til sig saa megen jord, til han faar fuld plovs ærje, og skal dog ikke gøre leding af den jord, han har i fæste. Det er jo indlysende, at ethvert forsøg paa at fortolke ordet leding paa dette sted i retning af af ledingstogt, pligt til personlig krigstjeneste eller til at stille en mand for sig til krigstjeneste, vil gøre dette lovsted ganske uforstaaeligt, eftersom der her er tale om en herremand, der jo paa forhaand netop i denne

assignantur. At dens ophøjelse til almengyldig regel for ledingskattens og kværsædeafgiftens vedkommende indenfor Jyske lovs omraade var en innovation, tør man vel slutte af tilføjelsen til kap. 17: æn andre sakæ ther hanum giues scal han swaræ ther sum hans arnæ ær, eller som flere andre haandskrifter har den: oc andræ rætslæ rethes ther sum eldhus standær. Schlyter, Skånelagen, 62, 264—265.

¹⁾ Om betydningen af dette udtryk se ndfr. s. 178.

sin egenskab havde pligt til personlig at give møde, naarsomhelst leding udbødes. Den eneste fortolkning, der giver mening, er den, vi allerede har udledt af kap. 17: „gøre“ og „udgøre leding“ betyder „betale ledingsskat“; den jord, herremanden tager i fæste, til han i alt faar fuld plov s ærje under sin drift, bliver skattefri¹⁾. Og saaledes ogsaa kap. 14: hvilken mand, der bor paa sin egen jord og tager anden mands jord ind under sin drift i fællesskab, han skal „gøre fuldt ud deraf som før“ d. v. s. han skal betale samme ledingsskat af den jord, han har taget i fællesskab, som der før ydedes af den — og det hvad enten han er herremand eller ej. Altsaa den jord, som ikke bortfæstes til en herremand, men som ejeren blot overlader til en herremand at drive under et med herremandens egen jord paa fælles gevinst eller tab, den vedbliver at være ledingsskatpligtig.

8. Idet vi da fastholder, at udtrykkene „rede“, „gøre“ og „udgøre“ med eller uden tilføjet „leding“ overalt betyder kun det ene: at betale ledingsskat, vil vi vende os til den tredje forbindelse „at opholde leding“ og derved tillige blive ført ind paa spørgsmaalet om, hvad udtrykket „landeværn“ betyder i Jyske lov. En drøftelse heraf er der saa megen mere grund til, som der ved den hidtidige fortolkning deraf har klæbet den vanskelighed, at det syntes, som om forestillingen om den store forskel i betydning mellem „landeværn“ og „leding“ ikke stod lovgiveren i Jyske lov klart, saa at man endog maatte indrømme, at han syntes at bruge de to udtryk i flæng, et enkelt sted endog synonymt²⁾, en indrømmelse, der

¹⁾ Modsætningsvis maa af denne bestemmelse sluttes, at af den landsbyjord, herremanden tog i fæste udover fuld plov s ærje, havde han efter lovgiverens tanke at betale ledingsskat.

²⁾ Velschow 16—17. Steenstrup 187. Erslev 44, særl. anm. 2.

jo dog ikke var uden betænkelighed, naar netop modsætningen mellem landeværn og leding skulde være et hovedpunkt i de middelalderlige danske krigsinstitutioners udvikling.

Til den rette fortolkning af begge udtryk synes kap. 10 at vise vej. Kap. 10 lyder i de fleste haandskrifter: præster, der vil leve i cølibat, skal af eet bo ingen landeværn opholde, hvad enten de bor paa kirkejord eller paa deres egen, hvis de har; dog at Ribehaandskriftet har rettet landeværn til redsel, og Flensborghaandskriftet har: præster, der vil leve i cølibat, skal have eet bo frelst uden al landredsel o. s. v. Om betydningen af ordet redsel kan der ingen tvivl herske, dertil forekommer det for ofte i vore middelalderlige dokumenter; det er substantivet til verbet „at rede“ og betyder afgift eller skat, dog saaledes at tanken derved oftest er rettet paa betalingen af afgift eller skat, saa at det kommer nærmest vort afgift eller skat i de forbindelser, hvor vi bruger disse ord om afgifts- eller skattebeløbet, naar man f. eks. siger: jeg har betalt min afgift, min skat for dette kvartal. Derfor vil det som regel være heldigst at oversætte „redsel“ ved afgifts- eller skattebeløb, naar vi derved kun erindrer, at afgifter og skatter jo i middelalderen regelmæssigt betales ikke i penge, men i naturalier. Saaledes bruges redsel i betydningen ledingskattebeløb i lovens kap. 16 og 19, hvad jeg senere skal komme tilbage til; ogsaa paa dette sted betyder jo klart nok „at opholde redsel“ at udrede ledingskat. Men vi maa da spørge: hvad har givet foranledning til denne ombytning af „landeværn“ med „redsel“? Forklaringen ligger nær, „landeværn“ har syntes for omfattende et udtryk i lovens kap. 10, fordi fritagelsen for det, som udtrykket „landeværn“ indeholder udover ledingskats erlæggelse, allerede syntes præsterne

tilsagt i kap. 1, hvor „lærde mænd“, derunder altsaa ogsaa præster, var blevet fritagne for personlig krigstjeneste. Rettelsen er jo ikke rigtig, idet kap. 1 vel fritager præsterne selv for personlig krigstjeneste, men paalægger dem at stille en mand for sig; den fritagelse, som kap. 10 giver særligt til de præster, der lever i cølibat, er, at de for eet „bo“ fritages ikke blot for ydelse af ledingsskat, hvad der naturligvis var det vigtigste, men ogsaa for stillingspligten. Denne stillingspligt overses af dem, der har rettet i loven, naturligvis fordi den kun havde en forsvindende praktisk betydning; men lovgiveren har ret, naar han ikke bruger f. e. udtrykket „gøre leding“, men netop udtrykket „opholde landeværn“; thi igennem stillingspligten stod præsten endnu i forbindelse med den anden side af den samlede byrde, som hele krigstjenesteinstitutionen paalagde befolkningen. Denne betragtning af kap. 10 fører os da til en formodning om, at landeværn er lovgiverens betegnelse for krigstjenesteinstitutionen i sin helhed, omfattende paa den ene side ledingsskats ydelse, paa den anden side pligten til personlig krigstjeneste efter tur, eller i det mindste til, naar ens tur kom, at stille en mand for sig til personlig krigstjeneste.

9. Formodningen om denne fortolknings rigtighed bliver nu meget bestyrket, naar vi betragter de ganske vist faa andre steder, hvor udtrykket landeværn forekommer i Jyske lov. Kap. 11 bestemmer: fæstere, hvis de end ere, biskoppers, præsters, klosteres, kirkers, bønders eller herremænds, som ikke fra tidligere tid har været frelse og undtagne ved særligt privilegium, skal opholde leding og landeværn, hvis de dyrker rebdragen jord, medmindre kongen fritager dem derfor. Det maa indrømmes, at dette lovsted for sig alene taget efter sin ordlyd tillader fortolkningen: disse fæstere er pligtige saavel til at deltage

i hærfærd udenfor landet som i forsvar af landet selv; men det forekommer mig unægtelig at give bedre mening, hvis vi her fortolker „opholde leding“ som ensbetydende med kap. 10's „opholde redsel“ og saa mange andre steds „gøre leding“, altsaa forstaar det som betydende „udrede ledingskat“. Oversættelsen af stedet bliver da: disse fæstere er pligtige saavel til at udrede ledingskat som til efter tur at gøre personlig krigstjeneste. Stedet viser os da, at fordi ordet leding — bortset fra lovens syv første kapitler — i Jyske lov saa bestemt betyder ledingskat, har udtrykket „landeværn“ i lovgiverens sprogbrug en tendens til i modsætning hertil nu og da specielt at blive brugt om den anden side af krigstjenestebyrden: den personlige krigstjeneste. Heller ikke er dette mærkeligt, thi sagen er, at paa Jyske lovs tid har sprogbrugen endnu ikke dannet noget særligt udtryk for den del af den hele landeværnsbyrde, der bestod i pligten til personlig krigstjeneste, det som vi kalder værnepligten; selv om herremændenes personlige krigstjeneste har loven kun den lange omskrivning: „at de gør dær fuldt af, at de vove deres hals for kongen og landets fred“, først i det 14. aarh. dannede sprogbrugen et særligt udtryk herfor, nemlig „havnetjeneste“¹⁾. Hvor lovgiveren særligt vil

¹⁾ Thi dette er efter mit skøn den rette forklaring af den klausul: preter hafnas, der findes i en række breve fra det 14. aarh. hvorpaa Steenstrup 197, anm. 1 først har gjort opmærksom, men som han saa vel som Will. Christensen 354 og anm. 1 har ment at maatte lade henstaa uforklaret. Det er en række privilegier fra tiden 1304—1385, væsentlig til kirker og klostre, hvorved først alle disses jordejendomme fritages for alle offentlige byrder og skatteydelse, deriblandt ab omni expeditionis grauamine, hvilket — som det vil fremgaa af hele denne afhandling og desuden er klart af de i denne opregning forekommende slutningsord: ceterisque solutionibus — i disse dokumenter betyder: for enhver erlæggelse af ledingskat; og hvori kongen dernæst indrømmer privilegiehaveren en næsten

nævne den personlige krigstjeneste sammen med eller i modsætning til ledingsskatten, bruger han derfor herom selve ordet landeværn. Saaledes ogsaa i lovens 2. bog, kap. 24: den er oregit mand, der ej selv har hus og jord og ej reder leding og landeværn, en saadan oregit mand skal ej heller nødes til at „opholde ættebod“. At nu rede leding alene betyder „at betale ledingsskat“, det mener jeg tilstrækkeligt at have bevist i det foregaaende; dette sted hjælper os da til at fastslaa, at ligesom man „op-

uindskrænket immunitet, idet bryder, fæstere, gaardsæder og alle andre, der hører under dette privilegerede gods, for fremtiden heller ikke i nogen anden henseende, bortset fra ganske enkelte bestemt nævnte undtagelser, skal være pligtige at yde noget som helst til kongen, men de skal i et og alt alene svare privilegiehaveren, hvad de ellers skulde svare kongen (*hanc ipsis superaddendo gratiam specialem, quod omnes villici sui, coloni et inquilini ceterique de ipsorum familia . . . sibi et nulli alii de cetero debeant respondere*). Herved er der naturligvis særlig tænkt paa retsbøderne, og derfor nævnes ogsaa udtrykkeligt 40 marks sager, men at det i det hele taget er al kongelig ret udover skatteydelserne, der haves for øje, det viser undtagelserne, særlig det, at proveniensen af vragnetten altid undtages (*exceptis hiis eller preter ea, que de naufragio proveniunt*), medens fredskøb ofte undtages, men dog undertiden medindtages under immuniteten, fordi en opfattelse af det som retsbøde laa nær. Til disse to undtagelser er da som den tredje i disse dokumenter indskudt: *preter hafnas*. Det forbindende for disse ydelser, der indtages under eller undtages fra den fuldstændige immunitet, i modsætning til skatteydelserne, er da det, at medens disse er almindelige ydelser, ydelser, der kræves af alle jorddyrkere paa godset, er hine specielle ydelser af den særlige person, der kommer i det tilfælde at skulle præstere dem. Drabsmanden maa udrede fredskøbet, den domfældte retsbøden, finderen vraggodset. Saaledes er da ogsaa den ydelse, der betegnes ved „hafnæ“, en personlig ydelse i et specielt tilfælde, men den er saalidt som vraggodset en retsbøde. Og det er nu saa heldigt, at et af disse privilegier kun er bevaret i Huitfeldts oversættelse (Foludg. I, 413), hvor da *preter hafnas* er gengivet ved „undtagendis hafnetieniste“. Vi maa kreditere den brave rigskansler for, at han har bevaret os dette ord; det har paa hans tid endnu været forstaaeligt,

holder ættebod* d. v. s. betaler sin pligtige del af ætteboden, saaledes kan man ogsaa bruge udtrykket „opholde leding“ i betydningen „betale sin pligtige ledingskat“, og at udtrykket „opholde leding og landeværn“ bruges synonymt med „rede leding og landeværn“. I virkeligheden er det vel nok saa, at „rede“ betyder „betale“, medens „opholde“ mere ubestemt betyder „være pligtig til at yde“, saa at det var korrekt, om der saavel i 3.

og det er det ogsaa for os, saasnart vi hører det. Havnetjeneste er tjenesten paa skibets havne, den personlige krigstjeneste, der ydedes af den specielle bonde, hvis tur det var, eller som udtoges, og den finder derfor sin rette plads i privilegierne sammen med andre ydelser af lignende art. Naar dette ikke tidligere er blevet set, er det ganske simpelt, fordi man ikke har forstaaet, at der i ordene: *ab omni expeditionis grauamine* ikke ligger en fritagelse for enhver deltagelse i ledingstogt, men alene en fritagelse for udredelse af ledingskat. — Og at nu udtrykket „havnetjeneste“ i det 14. aarh. dækkede over netop den samme ydelse, der i det 13. betegnedes ved „landeværn“, det ser man ganske tydeligt, naar man sammenholder de af Steenstrup fremdragne breve med Abels brev til St. Hans kloster i Slesvig af 1251 7. Marts (Hasse II, 1). Dette brev er nemlig fuldstændigt overensstemmende med brevene fra det 14. aarh., det fritager klostrets bryder og fæstere „*ab expeditionis grauamine, impetitione exactorea ceterisque oneribus et solutionibus*“, det tillægger klostret som *graciam specialem* almindelig immunitet: „*volumus enim ipsos in nullo obligatos esse*“, men det undtager saa: „*preterquam ad opus urbium et terre defensionem, de quibus seruitiis nulli penitus eximuntur*“. Her er terre defensio tydeligt nok en oversættelse af „landeværn“, og dette siges udtrykkeligt i et brev, som Grev Albert 1224 7. Jan. har givet ganske vist St. Hans kloster i Lübeck, saa at der deri er tale om holstenske forhold: „*et ut predictae ville coloni sint exempti a petitione, exactione, burgwerch et ceteris seruiciis preter terre defensionem, que uulgo lantwere dicitur*“ (Hasse I, 188). Som det 14. aarh.s havnetjeneste betyder da landeværn i disse breve som nu og da i Jyske lov specielt: personlig krigstjeneste, og i denne betydning bruges det endnu i et brev af hertug Valdemar til Helligaandshuset i Flensborg af 1325 24. Juli: *excepto communi edicto in defensionem terre d. v. s. undtagen almindeligt udbud til personlig krigstjeneste* (Dipl. Flensb. I, 22—23).

bog, kap. 11, som i 2. bog, kap. 24, stod: „rede leding og opholde landeværn“; men da „opholde“ ligger „rede“ saa nær, glider konstruktionerne sammen, snart paa den ene, snart paa den anden maade.

10. Hvis kap. 11 endnu tillader tvivl, saa maa denne, synes det mig, forstumme, naar vi vender os til kap. 9. Her hedder det: klostermænd maatte ej og skulde ej efter 1215 købe jord, som landeværn gik af. Hvad de siden 1215 har købt, deraf skal de enten udgøre leding eller ogsaa fange af kongen saa, som hans vilje er. Her er det jo ganske klart, at den gamle fortolkning ikke slaar til, og det er da netop ogsaa dette sted, der har paadraget lovgiveren beskyldningen for at bruge landeværn og leding synonymt¹⁾, en tanke, der jo paa forhaand er mere end usandsynlig. I virkeligheden er bestemmelsen da ogsaa let forstaaelig. Man maa blot her ved holde sig for øje, at den jord, der her er tale om, er jord, som et kloster har købt siden 1215 og lagt ind under klostrets egen drift, enten direkte eller under en af klostrets avlsgaarde; thi forsaavidt som klostret vel havde købt jord, men lod den drive ved fæstere, var det jo i kap. 11 bestemt, at deraf skulde fæsteren yde saavel ledingsskat som personlig krigstjeneste. Anderledes derimod med den jord, som klostret havde købt trods det ældre forbud derimod, og nu selv drev. Thi var der af den før gaaet landeværn d. v. s. havde de tidligere ejere ydet saavel ledingsskat som personlig krigstjeneste efter deres tur, saa lod i alt fald dette sidste krav sig ikke opretholde overfor de nye ejere, munkene, saa sandt som disse som „lærde mænd“ var fritagne for personlig krigstjeneste og den stillingspligt, der kunde gøres gældende imod dem, praktisk set ikke var meget værd. Med bestemmelsen i

¹⁾ Erslev 44, anm. 2.

kap. 9 tilsigter lovgiveren derfor ogsaa blot at redde, hvad der kan og bør reddes: af den jord, hvoraf der før gik landeværn, skal klostrene dog i det mindste „udgøre leding“ d. v. s. betale ledingssskat. Dermed reguleredes da det i virkeligheden lovstridige forhold paa en for begge parter antagelig maade; men naar lovgiveren saa er svag nok til at tilføje: eller fange af kongen saa, som hans vilje er, saa skulde denne indrømmelse jo ikke blive et tomt lovens bogstav; den slog privilegiedøren op.

11. Omend det nu af det foregaaende forekommer mig bevist ud af selve Jyske lov, at fortolkningen af landeværn som landeforsvar i modsætning til ledingen, hærtogtet, angrebskrigen, ikke lader sig opretholde, kan jeg dog ikke forbigaa, at den skaanske ledingsret afgiver et direkte bevis mod denne antagelse. Det hedder nemlig deri: udgærdsleding kan efter ret dansk lov kun udkræves hvert fjerde aar, undtagen naar saa er, at hær ligger for landet. Er ikke hermed netop det øjeblik angivet, da forsvarsordningen i modsætning til angrebsordningen maa træde i virksomhed? Med ganske de samme ord angives dette øjeblik i landstingsvidnet af 1428, der er den eneste støtte for antagelsen af den almindelige krigstjenestepligt¹⁾. Det siger, at efter gammel sædvane

¹⁾ Uagtet Velschow, som ovfr. nævnt, gik ud fra forestillingen om en oprindelig paa enhver fri mand hvilende krigstjenestepligt som noget ubestrideligt givet for alle germanske folk, følte han dog ønskeligheden af at kunne dokumentere den ogsaa paa dansk grund, selvom den efter hans opfattelse her var blevet indskrænket til alene at gælde landeforsvaret. Hans henvisninger s. 6 ff. til Frodes love hos Sakso, Gulathingsloven og Huitfeldt kan jeg forbigaa; hans henvisning til holstenske og slesvigske breve (Hasse I, 87, 188, II, 1, 355) har jeg ovfr. s. 159 anm. 1 omtalt. Som virkelige bevissteder hos Velschow anerkender Steenstrup 186—187 Erik 5's skaanske lov af 1283,

og ret, som været har tilforn i landet, at naar fjenden kommer for landet og bavn brænder og vidiebrand gaar, hvilken i den sted hjemme sad og til lavalder kommen var og før mand, ham bør at hænge ved sin egen bjælke. Skulde man derfor ikke, hvis den ældre fortolkning var rigtig, vente, at nu vilde ledingsretten fortsætte: da skal hver mand i landet møde til landeværn, da skal bavn brænde og vidiebrand gaa, og den voksne, vaabenføre mand, der bliver siddende hjemme, skal klynges op ved sin egen bjælke? Men i stedet for fortsætter den: da skal kongens gælker eller en anden af hans højeste ombudsmænd lade bære til landstinget skovl og spade¹⁾ og hyde

grev Johans brev til Lollands præster af 1330 og det sjællandske landstingsvidne af 1428. I den første kan jeg dog, jfr. ndfr. s. 236, kun se en indskærpelse af, at ogsaa kirkens bryder og fæstere var pligtige til at erlægge ledingsskat saavel som til personlig krigstjeneste efter tur; i det andet kun en stadfæstelse for Lollands vedkommende af den fra Jyske lov kendte fritagelse for præster for personlig krigstjeneste, her udvidet til ogsaa at omfatte deres egentlige husstand. Først i landstingsvidnet af 1428 finder jeg tanken om den paa alle hvilende pligt til at møde personligt til landets forsvar udtrykt. Men det er klart, at dette landstingsvidne, først afgivet i selve kongens nærværelse midt under den forbitrede kamp med Holsten, og gentaget hundrede aar senere, da en afgørende kamp med Sverige stod for døren, er et udtryk for en dyb følelse af et moralsk krav, ikke for hvad der var virkelig gældende lov i landet, ligesom ogsaa dens straffebestemmelse: ham bør at hænge ved sin egen bjælke, ikke genfindes i lovgivningen, men er tænkt som standrettens øjeblikkeligt eks-ekverede dom under nødstilstand i landet. I det mindste straffens ælde betvivles da ogsaa af Velschow 18—19, jfr. Steenstrup 187, W. Christensen 288—89.

¹⁾ Velschow vil 49—50 rette ledingsrettens „skovl og spade“ til „skjold og sværd“. Hertil ser jeg ingen grund; ceremonien har efter min formening til indhold en tilkendegivelse af, at nu er det fredelige arbejdes tid forbi, nu maa skovl og spade nedlægges, gemmes, til der atter kommer fred i landet.

udgærdsleding. Siden saa er budet, da skal — og nu følger bestemmelserne om ledingsflaadens tilvejebringelse og udrustning, saaledes som jeg ovenfor i det væsentlige har gennemgaaet dem. Med andre ord, forskellen mellem, om det er angreb eller forsvar, der forestaar, er kun den, at i sidste tilfælde lyses udbudet paa thinge paa en særlig højtidelig maade under iagttagelse af et øjensynligt meget gammelt ceremoniel; virkningen er i begge tilfælde den samme. Sagen er, at den gamle teori om en sondring mellem en forsvarsordning og en angrebsordning, mellem landeværn og leding, lader sig ikke opretholde; Danmark har i det 13. aarh. som til enhver senere tid kun een krigstjenesteordning, een landeværnsordning, der opretholdtes ved, at folket efter faste regler, der var de samme, hvad enten det gjaldt angreb eller forsvar, ydede personlig krigstjeneste og udredede skat.

12. Efter saaledes, som jeg haaber, at have bevist, at de fire udtryk, som jeg ovenfor har sammenfattet i en gruppe for sig: „gøre“, „udgøre“, „rede“ og „opholde leding“ betyder „betale ledingskat“, og det, hvad enten de er forbundet med ordet leding eller dette er underforstaaet, skal jeg gaa over til at betragte to tilfælde, hvor disse verber forekommer i loven i forbindelse med et andet udtryk end leding, eller saaledes at et andet udtryk end leding er underforstaaet, idet lovgiveren i disse to tilfælde ikke har ledingskat i al almindelighed for øje, men en bestemt skattesats. Det ene af disse tilfælde er det, hvor disse verber forbindes med udtrykket „redsel“, hvis nærmere betydning jeg ovenfor har søgt at gøre rede for. I kap. 16 siges: Har en mand jord i flere skipæn, men dyrker det alt til een gaard og lægger al afgrøden i een lade, da redes deraf ej mere end

een redsel; men lægger han afgrøden i flere lader, da reder han flere redseler. Og kap. 17 udtaler, at denne regel gælder ogsaa, selv om han skifter bopæl¹⁾: hvis en mand flytter over i et andet skipæn, men dyrker sin jord dær til den samme gaard, han før boede i, da reder han ikke mere derfor end een redsel. Tildels er jo disse regler kun en speciel anvendelse af den ovenfor fremhævede hovedregel om, at om ledingsskatten gælder det, at den skal betales dær, hvor laden staar og afgrøden lægges, men det er tillige klart, at omend udtrykket „redsel“ her tydeligt nok fremtræder i sin særlige betydning af „skattebeløb“, saa slaar dog selv denne oversættelse i dette tilfælde ikke til. Det synes, at „redsel“ her har en ganske specifik betydning, at der her er tale ganske vist om et skattebeløb, men et skattebeløb af en vis størrelse, en maksimumsskattesats, der ikke skal overskrides, hvor megen jord en mand end ejer, saa længe han dyrker den hele jord til een gaard. Ved denne bestemmelse gøres vi da videre opmærksom paa, at lovgiveren her forudsætter det som bekendt, at ledingsskattens satser er ansat i forhold til jordbesiddelsen, at efter dens større eller mindre omfang bestemtes det, hvor stort et skattebeløb der skulde betales. Dette bliver os endnu klarere, naar vi betragter kap. 19, der indeholder en an-

¹⁾ Arnem. Saml. Folio 286 har: of man fær i annens mans skipen . . . , Flensborghaandskriftet: Æn far man i annæn manz skipæn . . . I adskillige andre haandskrifter (jfr. Kolderup-Rosenvinge 324 anm. 20 og 22) er dette fær forstaaet som „faar“, og flere tilføjer derfor „iorth“; der kan dog ikke være tvivl om, at det rigtige er at udlede „fær“ af „at fare“, jfr. Lyngby: Udsagnsordenes bøjning i Jyske lov etc. (1863) 20, n. 2. Jeg skylder hr. mag. art. Brøndum-Nielsen tak for denne henvisning og hans beredvillige bistand i andre sproglige tvivlstilfælde.

den undtagelse fra den her latente regel om, at ledingskattens satser bestemtes ved jordbesiddelsen: sidder søskende sammen i fællesskab, hvor mange de end er, og hvor god jord¹⁾ de end har, og dyrker al jorden til een gaard, da reder de een redsel; men skilles de ad, da rede hver for sig. Efter at de har skiftet, da maa de ikke atter lægge deres jord sammen og være under een redsel, uden den ene fledfører sig til den anden. Forholdet er her ganske det samme som ovenfor: Søkendefællesskabet skaber her af sig selv det forhold: dyrkningen af al jorden til een gaard, der er betingelsen for, at det beløb, der skal udredes i ledingskat, bestemmes ikke efter hvad skattesatserne i virkeligheden vilde forlange, men standser ved et maksimumsbeløb, der her angives ubestemt som „een redsel“. Hvad der ligger i dette udtryk, kan vi først vinde klarhed over, naar vi ved, hvorledes ledingskattens satser var afpassede i forhold til jordbesiddelsens størrelse, hvorefter de tydeligt nok rettede sig.

13. Men netop dette er det jo, vi faar sikker viden om, naar vi vender os til det andet tilfælde af, at ver-

¹⁾ I lovens „huræ goth iorth sum the hauæ“ er adjektivet „god“ utvivlsomt brugt ikke om jordens kvalitet, men om dens kvantitet, i virkeligheden lig med „hvor megen“; Ribehaandskriftet har da ogsaa her „huræ mykæt gotz sum the hauæ“; ligesom der i kap. 16 og 17 jo utvivlsomt tænkes ikke paa jordernes bonitet, men paa deres størrelse. For at undgaa enhver misforstaaelse skal jeg tillige her bemærke, at det er min opfattelse, at udtrykkene „mark sølv“ og „mark guld“ om dyrket jord er arealmaal, og ikke angiver noget som helst om jordens bonitet. For de grunde, hvorpaa denne opfattelse hviler, haaber jeg ved en senere lejlighed at skulle gøre rede; her maa jeg nøjes med at henvise til den ndfr. trykte lille studie af K. Rasmussen „Om de saakaldte marseller“, hvorefter det jo tydeligt nok fremgaar, at den senere i tiden til „marsel“ fordrejede jordbetegnelse „mark sølv“ var en arealbetegnelse.

berne „gøre“, „rede“ o. s. v. er sat i forbindelse ikke med „leding“, men med udtryk for skattesatser. Det er dette lovafsnits saa bekendte 12. og 13. kap., der, som jeg oversætter, lyder: kap. 12: den selvejerbonde, der har mark guld eller mere i dyrket jord, skal udgøre tredingshavne, fordi tredingshavne begynder ikke fra mindre end en mark guld; men fra fire mark sølv begynder sjettingshavne, fra to mark tolvtingshavne; af mindre end to mark sølv dyrket jord gøres ikke leding; og kap. 13: den fæstebonde, der reder otte ørtug sølv i landgilde, skal udgøre tredingshavne, den, der reder fire ørtug, udgør sjettingshavne, men reder han mindre end fire ørtug (i landgilde), hvad enten det er rebdragen jord eller kendeland, da rede han (en?) ørtug sølv til kongens gaard. Efter alt, hvad der i det foregaaende er udviklet, efter at det dær er paavist, at udtrykket „udgøre“ overalt, hvor det ellers forekommer i loven, udelukkende betyder „betale“, er der jo ikke spor af grund til at antage, at det her og kun her skulde bruges i en anden betydning; naar det her forbindes ikke med „leding“, men med „tredings-, sjettings-“ og „tolvtingshavne“, har dette sin bestemte grund deri, at det paa dette sted er lovgiveren magtpaaliggende at angive, ikke ledingsskattepligten i almindelighed, men netop den pligtige ledingsskats størrelse i hvert af de forskellige tilfælde af jordbesiddelse; for denne skattesats angivelse bruger lovgiveren altsaa de ovennævnte udtryk. Men dette er efter min formening ogsaa umiddelbart indlysende af den sammenhæng, hvori angivelsen af disse skattesatser forekommer. Naar det i kap. 13 in fine i fortsættelse af det foregaaende bestemmes, at den fæstebonde, der dyrker fæstejord under en vis ved landgilden bestemt størrelse, skal be-

tale et vist skattebeløb til kongens gaard eller bord, hvad der nu er det rigtigste udtryk — saa vilde det dog være meget søgt at forklare denne ydelse som noget ganske og aldeles forskelligt fra de ydelser, der i det umiddelbart foregaaende paalægges de fæstere, der dyrker fæsteland over denne størrelse, og at mene, at dette har lovgiveren paa en temmelig fordægtig maade angivet netop ved tilføjelsen: til kongens gaard eller bord. Den ligefremme og naturlige forklaring er dog den, at der i hele kap. 13 er tale om ydelser af ganske samme art, at ogsaa tredings- og sjettingshavne er udtryk for skattebeløb, saa at de ogsaa kan omskrives til visse antal ørtug sølv, at ogsaa de skatteydelse, der bestemmes ved satserne tredings- og sjettingshavne, indgaar „til kongens gaard“ eller „bord“, og at forskellen højst kan være den, at de ikke altid udbetales til kongens kasse, men undertiden, uden at passere denne, gaar direkte til de formaal, hvortil de egentlig er bestemt. Ganske den samme betragtning kan kap. 12 give anledning til; her sammenstilles endog direkte „gøre tredingshavne“ med „gøre leding“, om hvilket sidste udtryks betydning der efter det foregaaende ikke kan være tvivl; og naar det da tilføjes: bliver der uenighed mellem styresmand og udgærdsmænd (d. v. s. de skattepligtige bønder), da skal skursmænd eller skibsnævninger¹⁾ afgøre med deres ed, hvad den skal udgøre, som er sagsøgt, er det dog ganske indlysende, at hermed kan kun menes, at saa skal de særlige nævninger i ledingssager, skursmændene, afgøre, hvor stor ledingsskat en mand efter sin jordejendoms størrelse har at betale. — Endelig skal jeg kun bemærke, at naar den

¹⁾ Secher: Om skursmænd eller skursnævninger i Germanistische Abhandlungen Konr. v. Maurer dargebracht, 249 ff.

ældre teori fortolker udtrykkene tredings-, sjettings- og tolvtingshavne saaledes, at dermed menes i alt fald principalt¹⁾ pligten til at møde eller stille en mand til personlig krigstjeneste hver tredie, sjette eller tolvte gang, leding udbydes, kommer den som ved dens fortolkning af udtrykket „landeværn“ atter i den uheldige situation at maatte antage, at lovgiverens udtryk ikke har staaet ham selv klart, saa at han her ikke giver tilstrækkelig oplysning, ja endog modsiger sig selv. Det bliver vanskeligt at forstaa, hvorledes man endelig er naaet til udtagelsen af skibsmandskabet, naar havnene bestod af ganske uregelmæssige antal af tredings-, sjettings- og tolvtingsbønder; paa den anden side maa man dog med Erslev afvise den tanke, at hver havne kun var sammensat af bønder af samme klasse. Og hele denne udtagelsesmaade staar jo, som Erslev ogsaa fremhæver, i direkte modstrid med bestemmelsen i kap. 1²⁾. Men disse vanskeligheder bortfalder af sig selv, naar man opgiver den gamle fortolkning af „tredingshavne“ og indser, at saavist som lovgiveren i lovafsnittets kap. 1—2, og kun dær, en gang for alle har udtalt de regler, der gjaldt for ydelsen af personlig krigstjeneste, saavist har han i kap. 12—13 kun ydelsen af ledingsskatten for øje, og udtrykkene tredings-, sjettings- og tolvtingshavne er derfor kun udtryk for skattesatser og har intetsomhelst med den personlige krigstjenestepligt at gøre.

¹⁾ Jeg indskyder „principalt“ for at undgaa ethvert skin af at ville overse, at de ældre forfattere selvfølgelig ogsaa har set og udførligt fremstillet, hvorledes de til ledingstogtet hørende skatteydelse udrededes i forhold til denne klassificering; hvad jeg angriber og mener at have modbevist, er alene deres tanke om, at ogsaa ydelsen af den personlige krigstjenestepligt er at sætte i forhold hertil.

²⁾ Erslev 144—145.

14. Efter at have naaet dette resultat, maa vi vende tilbage til forbindelsen „ikke at rede mere end een redsel“. Vi vil nu forstaa, at udtrykket redsel er brugt i kap. 16, 17 og 19, fordi det har været nødvendigt for lovgiveren at finde et udtryk, der neutralt kunde gælde om alle de i kap. 12—13 angivne skattesatser. Dette ses bedst ved konkrete eksempler. Tre brødre sidder efter deres faders død i fællesskab om hans gaard, hvortil der hører dyrket jord paa 6 eller 12 mark sølv og „reder een redsel“, d. v. s. betaler under eet ledingskat deraf, henholdsvis efter satsen sjettingshavne og tredingshavne, som deres fader før dem. Skifter de, saa at de hver faar en tredjedel af jorden, vil de hver have at betale henholdsvis tolvtings- og sjettingshavne, saa at kongen i stedet for $\frac{1}{6}$ og $\frac{1}{3}$ nu faar $\frac{3}{12}$ og $\frac{3}{6}$. Saaledes ogsaa: en mand har i hvert af tre forskellige skipæn to eller fire mark sølv; hvis han dyrker al jorden til een gaard, skal han betale sin ledingskat efter henholdsvis sjettings- eller tredingshavnesatsen under eet i det skipæn, hvor hans lade staar, og det gør heri ingen forskel, om han selv bor i et af de andre skipæn eller flytter om imellem dem alle tre; men hvis han dyrker jorden i hvert af de tre skipæn for sig, hver til sin lade, som det hedder, saa skal han „rede flere redseler“, d. v. s. han skal i hvert skipæn betale henholdsvis $\frac{1}{12}$ eller $\frac{1}{6}$, ialt altsaa $\frac{3}{12}$ og $\frac{3}{6}$. — Man ser af disse eksempler, at lovgiveren ved at bruge udtrykket redsel netop faar det karakteristiske ved disse undtagelsesforhold frem, baade det, at skatten erlægges under eet, som et samlet skattebeløb, og det, at der er et bevægeligt skattemaksimum, snart sjettingshavnen, snart tredingshavnen, netop det forhold, der har fremkaldt og berettiget dannelsen af forbindelsen: ikke mere

end een redsel. At udtrykket redsel i denne forbindelse som oftest vilde være at ombytte ikke med sjettingsmen med tredingshavne, er jo efter omstændighederne givet.

15. Men herudaf rejser sig da atter naturligt det næste spørgsmaal: var tredingshavne i alle tænkelige tilfælde, hvor stor jordejendom en bonde end besad, ledingskattens maksimum? en antagelse, der vilde være i overensstemmelse med den hidtidige theoris opfattelse, hvorefter selv den mest velhavende bonde kun kunde komme til at møde til leding hver tredie gang, leding udbødes¹⁾. Til besvarelse af dette spørgsmaal maa vi atter vende tilbage til kap. 12, der begynder: bonde, der har mark guld i dyrket jord eller mere, skal udgøre tredingshavne, fordi tredingshavne begynder ikke fra mindre end en mark guld. Naar man her ved fortolkningen lægger al vægten paa de to ord: eller mere og udstrækker dem til at omfatte jordbesiddelse af en hvilkensomhelst størrelse udover en mark guld, er det, man af disse ord for sig alene taget kan udlede en sætning om, at ledingskattens maksimum i alle tilfælde var tredingshavne. Men der er ved denne fortolkning den vanskelighed, at den kommer i en saadan modsætning til en anden bestemmelse i loven, at det er givet, at den i alt fald kun kan tages gyldig, naar man til den føjer en af lovgiveren udtalt, men underforstaaet begrænsning. Denne bestemmelse er den lige omtalte i kap. 16, der særlig nævner det tilfælde, at en mand ejer jord i flere skipæn og lægger afgrøden deraf i flere lader; saa skal han, siger den,

¹⁾ Steenstrup 189—190. Erslev 145. Ved en lapsus calami har Erslev her udtrykket rejse tredingshavne, der ikke findes i loven og heller ikke kunde give mening.

ogsaa rede flere redseler. Tænker man sig et konkret tilfælde, bliver det hurtigt klart, at der kun behøves en forholdsvis meget ringe jordbesiddelse, for at den formodede maksimalgrænse i dette tilfælde skal blive overskredet. Tager man som mindste maal det tilfælde, at en mand i tre skipæn ejer henholdsvis fire, fire og to mark sølv og dyrker disse tre ejendomme hver til sin lade, vil han have at betale sjettingshavne i hvert af de to skipæn, tolvtingshavne i det tredje — og derved allerede med denne ringe jordbesiddelse komme op over den formodede almengyldige maksimalgrænse. Men nu er det jo klart, at det ikke var netop smaaejendomme, der dyrkedes til hver sin lade; forsaavidt afstanden ikke var altfor uoverkommelig, opfordrede jo selve den ringere skatteydelse til at dyrke saa megen jord som muligt til een lade. Af bestemmelsen i kap. 16 følger i alt fald, at en mand, der dyrkede en mark guld i hvert sit af tre skipæn til hver sin lade, skulde betale tre tredingshavne. Saaledes kan da allerede af den grund sætningen: ledingsskattens maksimum er tredingshavne, kun have gyldighed med den underforstaaede begrænsning: forsaavidt en bondes jordejendom helt er beliggende indenfor samme skipæn, eller hvis den er beliggende i flere, i alt fald dyrkes til samme lade. Nu er imidlertid en saa stærk begrænsning af en hovedsætning i loven ikke uden sin store betænkelighed. Thi naar lovens 2. bog, kap. 51, blandt betingelserne for at blive udtaget til nævning opfører ogsaa den, at bonden skal være „tremarksmand“, d. v. s. eje tre mark guld dyrket jord, saa er det jo allerede deraf klart, at en bondeejendom paa tre mark guld var, omend en ejendomsbesiddelse, der førte bonden op i det øvre, mere velhavende lag af bondestanden, saa dog saa

udbredt, at den tillod et vist, vel ikke ganske ringe udvalg. Men er det nu ret vel tænkeligt, at disse tremarksmænd har anset for retfærdig en skatteansættelse, der lod dem af dem, der havde de tre mark liggende hver i sit skipæn og ved altfor stor afstand var tvunget til at dyrke hver af dem til sin lade, betale det tredobbelte beløb i ledingsskat af det, som den tremarksmand betalte, der havde alle sine tre mark indenfor samme skipæn eller dog saa nær ved hverandre, at han kunde lægge afgrøden af dem i samme lade? Eller rettere, er det ret vel tænkeligt, at lovgiveren skulde saa lidet have gennemtænkt rækkevidden af sine egne ord, at en saadan uretfærdighed maatte blive deres nødvendige konsekvens? Her som tidligere opfordrer nødvendigheden af at antage en inkonsekvens hos lovgiveren os paa det alvorligste til at overveje, om det ikke er vor fortolkning, der er urigtig.

16. Lad os da atter tage ordene i kap. 12 for os: bonde, der har mark guld i dyrket jord eller mere, skal udgøre tredingshavne, fordi tredingshavne begynder ikke fra mindre end een mark guld. Lad os nu et øjeblik se bort fra de to ord: eller mere, der hidtil har fæstet hele vor opmærksomhed paa sig, og i stedet for blive opmærksom paa modsætningen mellem „bonde, der har mark guld“ og „tredingshavne begynder fra een mark guld“, en forskel, som alle haandskrifter er enige om. Vi vil da se, forekommer det mig, at lovgiverens ord tillader en anden fortolkning; hvad han siger er: med een mark gulds jordbesiddelse begynder skattesatsen tredingshavne, af hver fulde mark gulds jordbesiddelse skal der svares tredingshavne, ordene „eller mere“ har kun betydning fra mark guld til mark guld, de siger, at overskydende jordbesiddelse over saa og saa mange mark

guld, der ikke udgør en fuld mark guld, men f. e. kun syv mark sølv, kommer ikke i betragtning ved ansættelsen til ledingskat, naar først engang mark gulds grænsen er naaet. Denne fortolkning bliver, forekommer det mig, paa afgørende maade støttet ved, at tanken om udredelsen af flere tredingshavne i ledingskat udtrykkeligt udtales af lovgiveren selv. Det hedder nemlig i kap. 7, at den herremand, der under ledingsudbud bliver siddende hjemme uden lovligt forfald eller orlov, skal gælde kongen tredingshavne af hver gaard, som han har eller være indebonde, om han ej vil gælde, som sagt er. Da herremanden sikkert som regel sad paa jord udenfor landsbyfællesskabet, paa ikke rebdragen jord, ser lovgiveren bort fra en nærmere bestemmelse af hans forskellige gaardes størrelse og regner dem alle til et gennemsnit af mellem en og to mark guld; deraf skal han da for forsømt fremmøde betale det samme som bonden i skat, en ledingskat af saa mange tredingshavne, som han har mark guld¹⁾.

17. Og denne fortolkning af kap. 12 fjerner tillige alle vanskeligheder og enhver formodning om lovgiverens inkonsekvens eller uretfærdighed. Efter denne fortolkning bliver lovgiverens skattetekniske system os klart: hans satsskala har tre trin, og mellemrummene mellem disse trin vokser i en geometrisk progression, men selve skatteydelsens størrelse standser ikke vilkaarligt ved en mark gulds ejendom; dær standser kun satsen, fordi man fra nu af er paa det højeste satstrin, men hver fulde mark

¹⁾ Jfr. Erslev 201 anm. 1. Jeg kan ikke rigtigt se, hvad Erslev her tænker sig ved udtrykket „gælde tredingshavne“; opfattet som her i betydningen af betaling af ledingskat kan det næppe kaldes en ringe straf.

gulds ejendom lægger en ny tredingshavne til skattebeløbets størrelse. Som en bonde, der er paa satstrinet tolvtingshavne, kan have een overskydende mark sølvs ejendom, saaledes kan en bonde paa satstrinet sjettingshavne have tre overskydende mark sølv, en bonde paa satstrinet tredingshavne have syv overskydende mark sølvs ejendom; det spillerum af jordbesiddelse, der ikke kommer i betragtning ved skatteansættelsen, vokser med satstrinet, men selve skatteydelsen vedbliver at vokse i forhold til jordbesiddelsen. Denne fortolkning af kap. 12 fører bestemmelsen i kap. 16 tilbage til dens naturlige karakter af en bibestemmelse. Den mand, der dyrker jord i flere skipæn til hver sin lade, faar ikke derved en urimeligt forøget skatteydelse at udrede; han mister blot den fordel, han kunde drage af det større satsspillerum, hvis han dyrkede det alt til en lade. Hvis han har fem mark sølv i hvert af tre skipæn, kunde han i sidste tilfælde nøjes med at betale tredingshavne, medens han i første kommer til at betale tre sjettingshavne. Den fjerner enhver formodning om, at lovgiveren skulde have vist inkonsekvens eller uretfærdighed i sin ansættelse af tremarksmændene til ydelse af ledingssskat. Den fritager os for enhver nøjere drøftelse af, hvad grunden vel kunde være til, at skønt de jyske tremarksmænds antal ikke kan have været ganske ringe, og skønt de maa sidestilles i jordejendom med de sjællandske bønder, der ejede en mark skattejord¹⁾, saa dog ledingssskattens maksimum i Jylland var tredingshavne, medens den paa Sjælland kunde stige til endogsaa halvanden havne. Thi den eneste opgivelse, vi har om ledingssskattens satser paa Sjælland,

¹⁾ Erslev 43—44.

er — som bekendt — Erik 5's lov af 1284, 26. maj, hvor det hedder: den, som har en mark skattejord eller ni øre eller ti øre eller ogsaa elleve øre i jord, skal deraf rede fuld havne; men har han tolv øre skattejord, da skal han rede for halvanden havne¹⁾. Alle er enige om, at til en mark skattejord paa Sjælland svarede tre mark gulds jord i Jylland, heraf redede efter min fortolkning den sjællandske bonde fuld havne, den jyske tre tredingshavne — altsaa ganske samme ydelse, forudsat at satsen betød det samme omsat i ydelse. Paa samme maade svarede til 12 øre skattejord paa Sjælland $4\frac{1}{2}$ mark guld i Jylland; heraf vilde den sjællandske bonde have at svare halvanden havne, medens den jyske svarede fire tredingshavne, altsaa en sjettingshavne mindre, atter forudsat satsernes ensartethed; af 11 øre skattejord svarende til fire mark guld og en mark sølv vilde omvendt den sjællandske bonde kun have at svare fuld havne, medens den jyske havde at svare fire tredingshavne, altsaa en tredingshavne mere. Med andre ord, denne fortolkning viser os, at forskellen mellem Sjælland og Jylland ikke var den næsten uforstaaelige, at forskellen i skattebyrden var saa uhyre stor, men den ganske simple og som lokalforskellighed let forstaaelige, at satserne paa Sjælland var anderledes afstemt end i Jylland²⁾.

18. Dernæst letter denne fortolkning af kap. 12 os i betydelig grad forstaaelsen af Jyske lovs 3, kap. 18. Deri hedder det: hvilken havnebonde, der har en fuld plovs ærje og køber siden mere, gør af den købejord ud saa meget, som før gik af hende. Men har han mindre, da maa han købe til, saa at han har en plovs ærje. Men

¹⁾ Aarsberetn. fra Geh. Ark. V, 22, § 11.

²⁾ Se nærmere herom ndfr. s. 222—223.

herremænd maa købe saa meget som de orke, fordi at de gør dær fuldt af, at de vove deres hals for kongen og for landets fred. — Jeg skal nu ikke her komme ind paa en nøjere drøftelse af, hvorfor lovgiveren netop her har anvendt udtrykket „fuld plovs ærje“, og hvad der ligger deri; jeg skal blot bemærke, at Rhamms forsøg paa at fortolke dette udtryk som enstydigt med otte mark gulds jord ikke synes mig holdbart og efter mit skøn hviler paa en urigtig opfattelse af guldvurderingens karakter¹⁾. Jeg antager med Erslev, at lovgiveren her med „fuld plovs ærje“ mener tre mark guld dyrket jord²⁾. Bestemmelsen hjemler da „havnebonden“, hvad sammenstillingen med herremanden viser, skattefrihed for tre mark gulds jordejendom. Men hvem er havnebonde? Dette udtryk synes hidtil forstaaet som en bonde, der er medlem af en havne, hvad alle landsbybønder var, altsaa i virkeligheden som ensbetydende med bonde i al almindelighed³⁾, men er dette rigtigt? Vi vil som sædvanligt søge svaret i loven selv. Overalt ellers i Jyske lov betegnes selvejer-bonden, selv hvor hans egenskab af havnemedlem tydeligt fremtræder, kun som bonde⁴⁾, en enkelt gang dog som indebonde, skattepligtig selvejer⁵⁾. Udtrykket havnebonde forekommer foruden her kun et eneste sted, nemlig i kap. 4, hvor det hedder: og hver havnebonde⁶⁾, der er paa skibet, skal have skjold og de

¹⁾ Rhamm: Die Grosshufen der Nordgermanen, 388 ff.

²⁾ Erslev 42—44, 50, 60.

³⁾ Steenstrup 190. Erslev 50, 201. Rhamm 388.

⁴⁾ J. L., 3, 2, 11, 12, 17.

⁵⁾ J. L. 3, 7.

⁶⁾ Nogle haandskrifter, deriblandt Arnem. Saml. Folio 286, som Kolderup-Rosenvinge har aftrykt, har i stedet for „hafnæbondæ“ kun „hafnæ“.

tre folkvaaben, sværd, kedelhat og spyd. Enestaaende som stedet er, synes det mig dog tilstrækkeligt til at fastslaa, at havnebonde er ikke enhver bonde i en havne, men den bonde, der møder paa ledingskibets havne, fuldt rustet med de tre krigsvaaben¹⁾. Utvivlsomt er det da netop udrustningen med sværd, kedelhat og spyd, der er det afgørende, fordi anskaffelsen af de tre krigsvaaben var havnebondens egen sag; skattefriheden er først og fremmest ækvivalent for den bekostning, anskaffelsen og vedligeholdelsen af udrustningen havde sat ham i, og ligesom herremandens udstrakte skattefrihed grunder sig paa hans pligt til at have fulde vaaben og fare i leding paa egen bekostning, saaledes grunder havnebondens begrænsede skattefrihed sig paa hans besiddelse af de tre folkvaaben. Den bonde, der engang havde anskaffet dem, og dermed tilkendegivet, at han for sit vedkommende var villig til, hver gang leding udbødes, at give møde paa ledingskibets havne, han var havnebonde; havnebondens fortrin fremfor de andre bønder var netop det, at han var „af vaaben“, og det var denne egenskab, der bragte ham i herremandens fornemme selskab, omend tre marks grænsen endnu skilte dem fra hinanden. I dette kapitel ligger da kimen til den udvikling, der skulde bringe ogsaa landsbybondens ætling ind i herremændenes kreds, denne udvikling, som

¹⁾ Hvis man ikke vil acceptere, at forklaringen af dette lovsted hviler paa den særlige fortolkning af selve udtrykket „havnebonde“, kastes man ud i en endeløs række af tvivl. Hvis „havnebonde“ er enhver bonde i en havne, maa man ud fra den ældre opfattelse spørge: Var da tredingshavnen alligevel ikke maksimumsgrænsen, gjaldt den kun fra en mark guld til tre mark guld? og begyndte derefter paany skattepligten? kunde disse skattefrie tre mark guld være spredt i flere skipæn eller maatte de alle ligge i et? o. s. v.

Erslev først af alle har skildret i „Valdemarernes Størhedstid“, men som han dær vistnok har anset for videre fremskredet, end den i virkeligheden var¹⁾).

19. Endelig skal der da endnu kun med de nu indvundne resultater kastes et blik paa Jyske lovs 2. bog, kap. 51, som jeg allerede har berørt. Det siges der: nævninger skal være . . . de, der er tremarksmænd, adelbonde og ikke bryde eller fæster, men de, der opholder for dem fuldt landeværn. Det vil nu ses, at de her opregnede betingelser for udtagelse til nævning ikke tjener til forklaring af hinanden, men hver især konstituerer en yderligere indskrænkning af den kreds af mænd, hvoraf nævningen kunde udtages. Nævningen skal udtages blandt selvejerbønder, hvorved det udtrykkelig betones, at bryder eller fæstebønder paa forhaand er udelukkede fra at komme i betragtning; af selvejerne dernæst alene blandt dem, der er tremarksmænd d. v. s. har en jordejendom af tre mark guld dyrket jord, endelig ikke blandt alle tremarksmænd, men alene blandt dem, der „opholder fuldt landeværn“. Dette udtryks rækkevidde forstaas bedst, naar man sammenstiller det dels med, at det i kap. 11 hedder om fæstebønder, at de skal „opholde leding og landeværn“ d. v. s. betale

¹⁾ Ogsaa Erslev ser 228—229 i væbnerne den klasse af bønder, der fra bondestanden gled over i herremandsklassen; forskellen mellem hans og min opfattelse er den, at han anser denne udvikling for allerede fuldbyrdet paa Valdemar 2's tid, medens jeg mener, at de senere væbnere da og endnu en rum tid efter stadig kun var bønder, omend „havnebønder“; en formening, som jeg haaber ved en senere lejlighed nøjere at begrunde. Desværre giver Dr. Will. Christensens saa kyndige studie „Om nogle af det 15. aarhundredes betegnelser for adelsstanden“ i Festskrift til Edv. Holm 38—51 ikke noget bidrag til besvarelsen af dette spørgsmaal.

ledingsskat og efter deres tur yde personlig krigstjeneste, dels med, at det i kap. 18 siges om herremænd „at de gør dær fuldt af, at de vove deres hals for kongen“ o. s. v., d. v. s. at de altid gør personlig krigstjeneste, saa snart kongen byder¹⁾. „At opholde fuldt landeværn“ ligger midt imellem; den mand, der opholder fuldt landeværn, gør mindre end herremanden, fordi han kun møder til personlig krigstjeneste, hver gang ledingsstogt udbydes, og derfor har han ogsaa mindre end denne, idet han ikke har al den landsbyjord, han køber, skattefri, men kun tre mark guld; men han gør mere end den bonde, der kun opholder landeværn og leding, thi han er villig til at møde ikke blot efter sin tur paa ledingsskibet, men hver gang leding udbydes, og derfor har han ogsaa sine tre mark guld skattefri. Men herved forstaar vi da ogsaa, at lovgiveren af forbindelsen „opholde landeværn og leding“ udskyder ordene „og leding“, naar han indsætter „fuldt“, thi med evnen til at yde personlig krigs-

¹⁾ Erslev mener 227 anm. 1 bestemt at maatte pointere, at herremandens pligt til krigstjeneste allerede paa Valdemar 2's tid var indskrænket til alene at gælde ledingen, i modsætning til huskarlens, der havde at drage i hærfærd, naarsomhelst kongen bød. Ogsaa paa dette punkt mener jeg, at Erslev ser udviklingen videre fremskredet, end den i virkeligheden var. Det er naturligvis rigtigt, at „naar Jyske lov erklærer det for herremandens pligt at fare i leding, maa dette selvfølgelig tages skarpt“, men det er ikke, fordi herremandens pligt paa Jyske lovs tid var indskrænket til ledingsudbudet alene, men fordi Jyske lov overhovedet kun giver bestemmelser om ledingen, ikke om „hærfærd i al almindelighed“. Herremanden havde endnu da altid at drage i hærfærd paa egen bekostning, naar kongen hød, følgelig ogsaa under almindeligt ledingsudbud, men det er kun dette sidste tilfælde, Jyske lov udtaler sig om. Derfor skelner Valdemaraarbogen ogsaa saa bestemt imellem, om leding udbydes, eller om kongen blot sender sine milites paa hærfærd.

tjeneste, hver gang leding udbødes, bortfaldt jo ledings-skatten for en jordbesiddelse af indtil tre mark guld. Den tremarksmand, der foretrak at betale sin skat og kun at møde, hvis turen engang skulde komme til ham, opholdt jo kun „landeværn og leding“ og først den havnebonde, der havde mere end tre mark guld, vilde kunde siges at „opholde fuldt landeværn og leding“, fordi han havde at betale ledingsskat af sin overskydende jordbesiddelse, — men det er vel tvivlsomt nok, om dette i praksis lod sig opretholde, og om i alt fald ikke en saa velstaaende havnebonde snarere vilde søge optagelse i herremandsklassen. Hvad der maa fastholdes er, at en jordbesiddelse selv paa tre eller flere mark guld ikke nødvendigt eller pligtmæssigt medførte ydelsen af fuldt landeværn — af Erik 5's lov af 1284, 26. Maj, ser vi jo, at der i alt fald paa Sjælland var jordbesiddelser, der ækvivalerede $4\frac{1}{2}$ mark guld eller mere, hvoraf der endnu paa det tidspunkt svaredes fuld ledingsskat. Overhovedet forekommer det mig sandsynligst, at kap. 18's skattefrihedsbestemmelse ikke saa meget har henvendt sig til overklassen af landsbybønderne, dem, der allerede dengang var over tremarksgrænsen, som til dem, der var under den, en- eller tomarksmændene, der mod anskaffelsen af de tre folkvaaben og den deraf følgende konsekvens opnaaede en i forhold til deres omstændigheder stor økonomisk vinding.

20. Tilbage staar det sidste spørgsmaal, som fortolkningen af Jyske lovs ledingsbestemmelser rejser: hvad foranledigede lovgiveren til som betegnelse for de forskellige skattesatser at vælge udtrykkene: tredings-, sjettings- og tolvtingshavne? hvilket forhold nødvendigjorde en saadan omskrivning? Svaret er: paa det tids-

punkt, da Jyske lovs ledingsbestemmelser formuleredes, var ledingsskatten paalignet havnene; de læg af bønder, der havde at stille en mand til ledingsskibet, havde ogsaa under et at udrede ledingsskatten.

Dette forhold er som bekendt for ledingsafløsningens vedkommende blevet meget stærkt fremhævet af Erslev under henvisning til Hallandslisten, der i det hele taget er af uvurderlig betydning for os til forstaaelse af tilstanden overalt i landet før den tid, da Jyske lov emanereds. Ifølge dens fortegnelse over tallene paa skipæn, havne og bønder er der i alt i de otte herreder 18 skipæn, hvis havnetal imidlertid er yderst forskelligt, varierende fra 42 til 16; ligesaa indbyrdes afvigende er antallet af bønder pr. havne, varierende fra 11—12 til 29¹⁾. Der kan ingen tvivl være om, at her har vi havnene som rent territoriale inddelinger i den skikkelse, som de i det store og hele har haft overalt i landet; og naar det da til slut siges: i Halland er der i 18 skipæn 534 havne eller ligesaa mange mark sølv, kan dette kun betyde, at under ledingsafløsning havde hver havne uanset dens antal af bønder eller disses jordbesiddelse at betale 1 mk. sølv, der i penge dengang ækvivalerede 3 mk.

Men naar saaledes havnen, det virkelige læg af et meget varierende antal bønder²⁾, var skatteenheden under ledingsafløsningen, kan der jo ingen tvivl være om, at den ogsaa var det, naar det gjaldt alle de skatteydelse, der udkrævedes under det virkelige ledingsudbud: skibsleje, skjoldekøb og fremfor alt proviant, dertil afgifterne til styresmanden, særlig heste- og brynjepenge. Saaledes er da ogsaa i den skaanske ledingsret havnen skatte-

¹⁾ Erslev 146—147, 198.

²⁾ Om „havnelag“ se Steenstrup H. T. 5 R. IV, 519—521.

enheden for alle disse ydelser, og naar dette intetsteds direkte udtales i Jyske lov kap. 1—7, endskönt alle de deri indeholdte bestemmelser saa tydeligt synes at kræve netop denne baggrund, saa er det den kodificerende lovgivers haand, der her mærkes: ham var det magtpaaliggende at utydeliggøre denne baggrund, fordi „havne“ netop ikke mere skulde være en real skatteenhed, men en skattesats. Og dog er det vel utvivlsomt, at selv han endnu bruger „havne“ i den gamle betydning, naar han i kap. 3 giver styresmanden ret til ni skp. rug i heste- og brynjepenge „af hver havne“; ligesom naar man i hovedstykket af kg. Valdemars jordebog for Gudme- og Vindingherred finder opgivelser om antallet af „havne“ med disses ydelser pr. havne, ydelser, der sikkert netop er styresmandsafgifter; ogsaa her er der da tænkt paa de virkelige havne¹⁾. Men iøvrigt forekommer det uigen- drivelige bevis for, at havnen var en territorial skatte- enhed under ledingsafløsningen, i forbindelse med, at den personlige krigstjenestepligt selv i Jyske lov var paalignet havnen, mig tilstrækkeligt bevis for, at ogsaa for skatteydelserne under virkeligt ledingsudbud var før Jyske lovs emanation i Jylland-Fyn havnen skatteen- heden; thi det er dog ganske klart, at den i mark sølv udtrykte, som regel vel i naturalier præsterede ledings- afløsning var ikke udelukkende eller blot fortrinsvis en afløsning af den lidet tyngende pligt til at stille en mand til personlig krigstjeneste, men netop en afløsning af alle de skatteydelser, det virkelige ledingsudbud fremkaldte.

Imellem disse to former for ledingsskats erlæggelse var der nu imidlertid den store forskel, at medens ledings-

¹⁾ Erslev 288.

afløsningens sats: en mk. sølv af hver havne, var gældende overalt i landet, saa vist som den maa tænkes engang fastslaaet ved regeringspaabud, saa var skatteydelseerne ved virkeligt ledingsudbud, som det allerede ses af sammenligningen mellem Jyske lov og Skaanske ledingsret, forskelligt bestemt, fordi der bag dem laa en længere tids sædvane, forskellig for de forskellige landsdele, ja, vel ogsaa lokalt forskelligt udformet for en landsdels enkelte egne. Men det havde begge former af ledingskatten fælles overalt i landet, at den var fastsat pr. havne; indenfor en hvilkensomhelst af landets dele, ja i en hvilkensomhelst egn af landsdelen, vilde det bestemt vides, hvad „havnen“ havde at udrede under alle forhold. Idet lovgiveren derfor forudsatte det bekendt, hvad „fuld havne“ som skattesats til enhver tid og paa ethvert sted betød omsat i penge eller naturalier, valgte han til betegnelser for sine skattesatser: tredings-, sjettings- og tolvtingshavne, fordi disse betegnelser var paa engang tilstrækkeligt tydelige og tilstrækkeligt omfattende til at dække alle tilfælde af ledingskats erlæggelse. At han dog herved fortrinsvis har tænkt paa ledingsafløsningen, synes at fremgaa af kap. 13's bestemmelser om fæsteres ledingskat. Tredingshavne er under ledingsafløsning otte ørtug sølv, sjettingshavne fire ørtug; naar det da bestemmes, at den fæster, der har mindre jord i fæste end saameget, at der deraf skal redes sjettingshavne, skal rede formentlig en ørtug sølv til kongens gaard, vil dette sige, at for disse de fattigste fæstere indfører lovgiveren en permanent ledingsafløsning; de skal altid, uanset om ledingsafløsning eller virkelig leding er udbudt, udrede en ørtug sølv, der gaar direkte i kongens kasse.

21. Over denne enkle, ja geniale tanke formulerede lovgiveren da sine regler om ledingsskattens erlæggelse, men disse regler satte et dybt skel mellem før og efter. Betydningen af hans lovgivning kan kort sammenfattes deri, at han gjorde ledingsskatten til en personlig skat; før havde man vidst, hvad hver havne, hvert læg af bønder, havde at betale, nu fik man at vide, hvad hver enkelt bonde skulde betale. Hvor før havnen i fællesskab havde udredet skatten, vel efter det princip, der møder os ved skatteudskrivelser i det 15. aarh., „den rige hjælpe den fattige“, dær fik nu hver enkelt mand, saa langt ned, man overhovedet kunde gaa, sin bestemte skatteydelse ansat i loven. Den nøjere skatteansættelse gør jo altid i sig selv skatten mere trykkende og mere indbringende¹⁾; her var skattegrundlaget tilmed den for alle synlige besiddelse af jord i eje eller fæste uden noget hensyn til ejerens eller fæsterens øvrige økonomiske forhold, en omstændighed, der maatte veje des tungere til, jo længere man kom ned. Og omend man for selvejerer standsede ved to mark sølv, tog lovgiveren jo ikke i betænkning for fæsterens vedkommende at gaa saa langt ned, at selv den fattigste fæster havde at betale i det mindste en ørtug sølv.

Hvor stor forøgelsen af skattebyrden var, er det nu ganske vist næppe muligt at udtale sig om med nogen-
somhelst sikkerhed. Det vilde være meget let, hvis man kunde sige: vi har sikkert athjemlet den hallandske havne paa mellem 29 og 12 bønder, i gennemsnit 17,3 bønder; den svarede 3 mk. penge i ledingsafløsning, i det øjeblik, den personlige ledingsskat efter Jyske lov indførtes,

¹⁾ Erslev 58—60.

vilde blot tre af disse bønder, forsaavidt de havde den vel næppe middelstore jordbesiddelse, der i Jyske lov betegnes ved mark guld, komme til at betale lige saa meget i ledingsafløsning, som alle 17,3 tidligere havde betalt. Imidlertid har jo alle hidtil været enige om at opfatte Hallandslistens bondetal ikke som tallet paa de selvstændige jordbrugere, som Jyske lov har for øje, men som tallet paa den voksne mandlige befolkning i Halland¹⁾. Denne opfattelses rigtighed forudsat maa man da tage i betragtning, at i disse tal er vel medregnet ogsaa de bønder, der dyrkede jord udenfor landsbyfællesskabet, og som derfor slet ikke vilde være kommet ind under Jyske lovs bestemmelser, dernæst ogsaa, at efter den store udbredelse og betydning, som fællesskabet havde i datiden, kom der jo sikkert i gennemsnit mere end een mand mellem 15—60 aar paa hver husstand²⁾.

Hvis man da ganske paa slump vilde regne, at gennemsnitstallet 17,3 af disse grunde maatte divideres med 2 for at naa til gaardtallet, og at en hallandsk havne følgelig bestod af mindst 6, gennemsnitlig 8 à 9 gaarde³⁾, saa vil man faa, at til udredelsen af ledings-

¹⁾ Velschow H. T. 1 R. IV, 41 ff. Erslev H. T. 5 R. V, 547—553. Steenstrup 413.

²⁾ Naar man ganske løst for det 13. aarh. regner med en gennemsnitlig husstand paa 7 medlemmer, at aldersklassen 15—60 aar udgjorde 60 % af befolkningen og at der var 10 % flere kvinder end mænd i aldersklassen, faar man jo ogsaa for hver husstand 2 mænd i alderen 15—60 aar.

³⁾ Naar Erslev 194 regner med 3 à 4 gaarde pr. havne, er dette alene en følge af, at han ligesom Velschow antager, at „havne“ i loven for Sjælland af 1284 26. Maj og Jyske lovs 3, 9—19 er identiske med de gamle havne, medens disse udtryk her kun er betegnelser for den skattesats, hvorunder den enkelte gaard falder efter sit jordtilliggende; ligesom ogsaa

afløsningen havde hver hallandsk gaard, hvis byrden fordeltes ligeligt, at svare højst 4 øre penge. Men dette var efter Jyske lov kun sjettingshavne, saa at i bedste fald, d. v. s. i de havne, der dannedes af kun 6 gaarde, de af disse 6 gaarde, der havde et jordtilliggende af Jyske lovs mark guld, vilde finde deres skattebyrde fordoblet i det øjeblik, den personlige ledings-

begge af samme grund mener, at man fra Roskildebogens markskyld kan regne sig til gaardantallet i de gamle havne. Heller ikke lader der sig hente noget bevis for 4-gaards havnen fra den af Erslev 194 jfr. 288 nævnte optegnelse i Valdemars jordebog om Hads herred: *cum quatuor nauibus tenetur nos transducere, quare in qualibet hafnæ habet quatuor homines*; thi i disse ord ligger der jo ikke andet end, at Hads herred havde en forpligtelse til at overføre kongen og hans følge paa fire skibe til Sjælland eller andetstedshen, og at hver havne i herredet, der da formentlig kun udgjorde et skipæn, hertil skulde have fire mand rede til enhver tid. Det er muligt, at denne pligt ekstraordinært var paalagt Hads herred, men det er heller ikke utænkeligt, at hele Hads herreds ledingspligt i ældre tid var konverteret til denne overførelsespligt. Et ganske analogt tilfælde har man fra en anden kant af landet. I et brev, som Erik 3 1140, 21. Marts, har givet Næstved St. Peders kloster, hedder det: *pro expedicione que ad homines ejusdem uille et ceteros colonos monachorum pertinet, statuo, ut me uel meas ad Falstriam uel Lalandiam uel ad alias insulas circumiacentes deducendo semel in anno si necesse fuerit, per unum diem deseruiant* (Dipl. A M. I, 9—10). Her afløses altsaa den ledingspligt, der paahvilede klosterets fæstere, med pligten til en gang aarligt at overføre kongen og hans rejsegods til smaaøerne. Saadanne afløsninger af ledingspligten stammer fra en ældre tid, da ledingspligten endnu ikke var blevet af økonomisk betydning for kongen; da den senere har faaet en økonomisk betydning, maa Næstved kloster derfor ogsaa give Valdemar 1 ikke mindre end 5 hol paa Møen for fritagelsen for ledingspligten, hvori nu ogsaa indgaar som mere betydningsløs *pre-narratum unius diei servicium* (S R D. VI, 337). — Naar Erslev derimod 198 sammenstiller de hallandske havne med tallet paa de hallandske gaarde c. 1650, kommer han da ogsaa til det resultat, at efter denne sammenstilling gik der c. $7\frac{1}{2}$ gaard paa hver havne.

skat indførtes; for de sikkert ikke faa større gaarde vilde forøgelsen jo blive meget betydelig, og virkningen af skatteforøgelsen vilde blive endnu større, naar man regner med en gennemsnitlig havne paa 8 à 9 gaarde, endsige i de tilfælde, hvor havnen dannedes af 14 à 15 gaarde. Det var dog et skattepaalæg, der var meget føleligt, ja meget tyngende¹⁾, og endda var det jo sikkert fra først af meningen, at skatteforøgelsen skulde vokse med opdyrkningen af ny jord i en tid, hvis storhed utvivlsomt bestod netop deri, at ny jord aar for aar lagdes under plov; som en saadan skatteforøgende revision maa Erik 5's lov for Sjælland af 1284 26 Maj jo sikkert ogsaa anses. Og denne skatteforøgelse blev ikke og, efter hvad jeg her har søgt at gøre gældende, kunde den ikke blive opvejet ved en formindskelse af den byrde, den personlige krigstjenestepligt tidligere skulde have paalagt. Den byrde, som muligheden for hver 29., hver 12. eller selv blot hver 6. gang leding udbødes, at kunne komme til at møde til personlig krigstjeneste, var under hensyn til stillingsvæsenet saa uendelig ringe, at den slet ikke kom i betragtning, hvor ubehagelig den end kunde være; og der er intet, der taler til støtte for en antagelse af, at den omstændighed, at en eller to eller flere bønder paatog sig anskaffelsen af krigsvaaben, i og for sig frigjorde de andre bønder for den dem paa-hvilende pligt til personlig krigstjeneste, undtagen maaske forsaavidt, at under udbud af søleding det faktiske forhold gjorde sig gældende, at havnene, pladserne paa le-

¹⁾ Herved maa det jo yderligere tages i betænkning, at allerede inden ledingskatten gjordes personlig og lagdes paa jordbesiddelsen, var skattebyrden efter Hallandslisten at dømme ganske overordentlig stor. Erslev 129—133.

dingsskibene, var begrænset i antal og derfor, nu som før, let lod sig besætte med havnebønderne. Tværtimod ses det, at under det 14.—15. aarh.'s landkrige gjordes netop skattebøndernes pligt til personlig krigstjeneste gældende i stedse større omfang¹⁾.

II. Hvornaar gennemførtes den personlige ledingsskat?

22. Det afgørende punkt i udviklingen er da det, at ledingsskatten gøres personlig, lægges paa hver mand i forhold til hans besiddelse af dyrket jord som jordejer eller fæster, medens „havne“ fra at have været betegnelsen for den territoriale skatteenhed for fremtiden kun er betegnelse for en skattesats. Det har da for hele vor opfattelse af udviklingen sin store interesse at søge nærmere at bestemme, paa hvilket tidspunkt denne overgang har fundet sted i landets forskellige dele. For Jyske lovs omraade skulde dette tidspunkt nu synes bestemt angivet ved, at, som alle ved, loven blev vedtaget paa Danehoffet i Vordingborg 1241. Men denne angivelse er ikke tilstrækkelig; Jyske lov, som vi har den, som vedtaget 1241, er jo med visse ændringer, udeladelser og forbedringer i det store og hele en kodifikation af den ret, der var gældende i den jysk-fynske halvdel af landet; men de enkelte regler eller sæt af regler, der optoges i kodifikationen, har naturligvis en yderst forskellig alder, nogle fører os aarhundreder tilbage i rettens udvikling, andre er maaske temmelig eller helt nye. For at faa det fulde udbytte for historien ikke blot af Jyske lov, men ogsaa af retsbøgerne fra de andre danske lande,

¹⁾ W. Christensen 295 ff.

vil det være nødvendigt overalt at søge efter indre kriterier at skelne mellem ældre og yngre bestanddele; og saaledes maa ogsaa vi prøve, om det ikke er muligt at komme tidspunktet for indførelsen af den personlige ledingskat nærmere ved en nøjere betragtning af Jyske lovs ledingsbestemmelser.

Her vil vi da gøre ret i at fastholde den forskel, der ovenfor er paapeget mellem lovens syv første kapitler om det virkelige ledingstogt og kap. 9—19, der alene handler om ledingskatten. Hele dette sidste stykke danner i den grad et hele, dets enkelte regler slutter i den grad ind i hverandre, at de næppe kan tænkes udviklede i løbet af et længere tidsrum; selvom en og anden enkelthed kan være kommet til senere end de andre, er det dog klart, at de i deres hovedtræk maa være samtidige, og det saa meget mere, som initiativet til paaleggelsen af den personlige ledingskat kun kan tænkes udgaaet fra regeringen selv. Men er dette rigtigt, saa giver kap. 9 os en tidsgrænse, før hvilken disse regler ikke havde gyldighed; naar det dær hedder: klostermænd maatte og skulde ikke efter 1215 købe jord, som landeværn gik af; hvad de siden har købt, deraf skal de enten betale ledingskat eller fange af kongen saa som hans vilje er, er det klart, at den forandring, hvorved ledingskatten paalagdes jordbesiddelsen, har fundet sted efter 1215. At den paa den anden side er ældre end 1241, det kan man maaske se allerede deraf, at Valdemar 2 1239, 10. Marts fritager alt Viborg domkapitels jordegods, omnia bona ipsorum a grauaminibus expeditionis d. v. s. fra ledingskats erlæggelse¹⁾. Men selve dette kap. 9

¹⁾ Dipl. Vib. 5. Noget mere ubestemt er Valdemar 2's brev til Vitskøl kloster af 1236 28. Maj: notum sit ... quod omnes

giver os vistnok ret til at føre denne tidsgrænse endnu længere tilbage. Efter at det nemlig har givet ovenanførte regel, der jo efter dens ordlyd gælder alt kloster-gods, tilføjer det yderligere: det holder baade om graa-munke og sortemunke og alle munke. Thi denne tilføjelse skulde jo synes ganske overflødig, hvis forholdet ikke var det, at reglerne om den personlige ledingsskat var udformede, førend Franciskanerne og Dominikanerne erhvervede ejendom i Danmark; det, at disse nye munke-ordener havde erhvervet ejendom i landet efter den tid, foranlediger lovgiveren til at gøre denne tilføjelse for at ophæve al tvivl. Men herved føres da tidsgrænsen tilbage til midten af 1220'erne¹⁾, og til dette tidspunkt føres vi ogsaa ved den særlige fritagelse, kap. 10 tilstaar præster, der vil leve i cölibat; den ses naturligt som en følge af bispemødet i Slesvig 1222, samme aar som den mand, hvem man vel mere end nogen anden maa tænke paa, naar man taler om „lovgiveren“ i Jyske lov, blev bisp Gunner af Viborg²⁾. Maaske er da 1223 eller 1224 aaret for den personlige ledingsskats paalæggelse i Jylland-Fyn, og til disse aar vil det jo ogsaa af andre grunde være naturligt at henlægge den. Det var de aar, da Danmark maatte forpligte sig til at betale uhyre summer

possessiones, quas fratres nostri de Vitescola a tempore generalis concilii prioribus possessionibus suis iusto possessionis titulo addiderunt, eodem libertatis beneficio gaudere volumus, quo illæ gaudent, quas habuisse dinoscuntur ante concilium generale. Dän. Bibl. VI, 156. Thi hvis der herved kun indrømmes Vitskøl klostres „besiddelser“ de friheder, som klostrets ejendomme havde før 1215, kan der jo ikke herved sigtes til den først senere indførte personlige ledingsskat, og „possessiones“ er da ikke at oversætte specielt ved „jordejendomme“.

¹⁾ Danm. Rig. Hist. I, 805—806.

²⁾ Danm. Rig. Hist. I, 801—803.

for at løse sin konge og hans sønner ud af et forsmædeligt fangenskab, det var da en nødvendighed at finde udvej til nye og forøgede skatter. Og paa den anden side var der forud for dem gaaet aar, da søleding var blevet udkrævet i fuldeste udstrækning til de store Estlandstog; det var rimeligt nok, at den jyske bonde, der var bleven kaldt bort fra sit arbejde og sit hjem for at følge ud til en kamp mod vilde hedninger i et fjernt land, eller den, der blot havde maattet bære sin del af ledingsskibets næsten aarlige udrustning og proviantering, fandt det billigt sluppet, hvis han for fremtiden kunde nøjes med at svare ledingsafløsning efter sin jordbesiddelse, tung som skatten var.

23. Tør vi da maaske henføre bestemmelserne i kap. 9—19 til aarene 1223—24, kan vi med sikkerhed sige, at kap. 8 maa være yngre; thi naar det dær hedder: kongen maa tage sig mænd overalt i sit rige i hvilket skipæn han vil, og hertug i sit hertugdømme, og andre af kongens børn eller frænder eller grever maa ikke tage mænd udenfor deres egen ret og deres len; biskopper skal heller ikke tage mænd udenfor deres bispedømme — saa giver denne bestemmelse os jo en tydelig skildring af landets tilstand efter 1232, da Valdemar 2 i saa udstrakt maalestok bortgav landsdele som fyrstelen til sine ægte og uægte sønner¹⁾; at det er yngre end bestemmelserne om den personlige ledingsskats erlæggelse, ses ogsaa deraf, at det som saa mange af disse tager sigte paa at forhindre, at „skipæn mindskes“ d. v. s. at de ledingsskatpligtige bønders antal i skipænet forringes. Men det er endvidere klart, at ogsaa kap. 20 slutter sig

¹⁾ Danm. Rig. Hist. I, 787.

nært til disse bestemmelser. Det bestemmer: søn arver styreshavne efter fader, og fader efter søn, men søster arver ikke og ikke datter og ikke moder; selvom en mand skøder sin slegfredsøn alt det, han ejer, da maa han dog ikke tilskøde ham styreshavne, fordi hvor der ikke er adelkonesøn efter fader, eller fader efter søn, dær arver kongen styreshavne. Denne saa stærkt fremtrædende iver efter at begrænse arveligheden til styresmands-embederne saa snævert som muligt og hævdelser af kongens ret til at arve viser os, at det var en ny vej, kongemagten her betraadte¹⁾, fordi det paa grund af den nye og mægtigt øgede økonomiske betydning, skipæninndelingen havde faaet for regeringen ved gennemførelsen af den personlige ledingsskat, var blevet af den yderste vigtighed at sikre kongemagten den absolute myndighed over skipænene. Paa den anden side er det indlysende, at bestemmelsen om kongens arveret hviler paa en ældre hævdvunden regel om, at styresmands-embedet gik i arv i den familie, der indehavde det. Men styresmanden omtales nu udenfor kap. 20 kun i kap. 1—7, alene dær omtales hans myndighed og ret, og herhen hører da naturligt den i kap. 20 latente regel, der er bestemt til at modarbejdes og fortrænges af den deri udtalte. Dette forhold gør os da opmærksom paa, at før 1223—24 vilde ledingsbestemmelserne i Jyske lov

¹⁾ Erslev 223 anm. 1. Hvad oprindelsen til styresmandsembedets arvelighed angaar, synes det mig efter det ovenfor om „havne-bønderne“ udviklede rimeligt at antage, at havnene, pladserne paa ledingsskibet, fra først af alle har været arvelige i de forholdsvis faa bondeslægter, hvis besiddelse af krigsvaaben gjorde dem skikkede til i det hele taget at komme i betragtning, og at denne almindelige arveret blot med særlig iver er blevet opretholdt af styresmandsslægten.

kun have omfattet kap. 1—7, maaske med tilføjelse af reglen om styresmandsembedets arvelighed, og formodentlig med en bestemmelse om ledingsafløsningen, der vilde have erstattet kap. 8—20; de vilde med andre ord have haft næsten ganske samme skikkelse som den, hvori den skaanske ledingsret er os overleveret.

Saaledes er der da mellem Jyske lovs to afsnit af ledingsbestemmelser ikke blot en saglig forskel, men ogsaa en tidsforskel; bestemmelserne i kap. 8—20 maa opfattes som en ny retsdannelse fra tiden 1223—1232, der er føjet til de ældre retsregler i kap. 1—7. Denne nye ret har dog tillige foranlediget et par indskud i de ældre retsregler. I kap. 7 er tilføjet de tidligere omtalte straffebestemmelser for den herremand, der blev hjemme uden orlov, i kap. 3 er til reglen om afgiften til styresmændene i heste- og brynjepenge føjet bestemmelsen: hvilken styresmand, der ikke er ombudsmand og tager mere med nogen tvang, holde op tre mark til kongen, men er han ombudsmand, skal han miste sit embede — thi det er en bestemmelse, der er foranlediget ved, at styreshavne ifølge kap. 20 nu ved arv var tilfaldet kongen, der da havde overdraget styresmandens funktioner til en ombudsmand. Det er da i alt fald bortset fra disse tilføjelser, at vi i kap. 1—7 har de ældre ledingsregler i deres renhed.

24. Inden vi forlader Jyske lov, maa vi dog til slut betragte dens allersidste bestemmelse ledingen vedrørende, det er det sidste punktum i kap. 20: de styreshavne, der til biskopdom ligger, de følger biskopdom¹⁾. Fortolk-

¹⁾ The styræshafnæ thær til biscopsdom liggia the fylghæ e biscopsdom.

ningen af disse ord har ikke ringe vanskeligheder¹⁾. De følger umiddelbart efter bestemmelserne om kongens arveret til ledige skipæn, men den tanke, at de skulde indrømme bisperne en med kongen konkurrerende arveret til skipæn, der maatte blive ledige i deres bispedømme, maa jo paa forhaand afvises som urimelig, da en saadan indrømmelse vilde gøre den kongelige arveret ganske illusorisk. Lovgiveren har da sikkert med denne bestemmelse ikke fremtiden for øje, men et allerede paa hans tid bestaaende forhold, som han søger at regulere. For fremtiden skal alle ledige styreshavne ved arv tilfalde kongen; men da det virkelige forhold er det, at ikke alle styreshavne er i private slægters besiddelse, men nogle er kommet i bispernes besiddelse ved arv eller ved køb eller hvorledes det nu var sket, saa bestemmer han, at disse styreshavne skal vedblive at „følge biskopsdommen“, vedblive at være i bispernes besiddelse; han vil ikke berøve bisperne, hvad de allerede har, men han ophæver enhver ret for dem til for fremtiden at erhverve flere. Dette viser os da, at den koncentring af styresmandseembederne i kongens haand, der fra nu af blev regeringens bevidste politik²⁾, den var bisperne for deres vedkom-

¹⁾ Dette ses, forekommer det mig, tydeligst af Steenstrups forsøg paa at forklare denne bestemmelse: „skipæn kunde dernæst være henlagte til embeder, saaledes at vedkommende embedsmænd var berettiget til at forlene dem bort, enten med arveret i henhold til loven, eller som personlig bestilling. Saadanne skipæn omtales i J. L. 3, 20, der byder“ o. s. v. Den tankegang, der ligger bag ved denne forklaring, lader sig jo aldeles ikke passe ind i det 13. aarh.s forhold. Steenstrup 203.

²⁾ I Halland har kongen efter Hallandslisten med sikkerhed kun et af 16 skipæn, og ogsaa i den øvrige del af landet synes kongen efter kong Valdemars jordebog kun at besidde meget faa skipæn. Erslev 288 anm. 1.

mende allerede forinden begyndt at gennemføre, at den fremadstræbende kongemagt her som paa næsten alle andre omraader ikke arbejdede originalt, men tog kirkens ideer og videreførte dem til egen fordel¹⁾. Dertil var her som overalt et kompromis nødvendigt; hvad kirken allerede havde, fandt man det klogest at lade den beholde, men fremtiden skulde være kongens.

I direkte forbindelse med Jyske lov vil vi da kunne se efterretningen i et brev, der henføres til 1237²⁾, om, at Valdemar 2 og Erik 4 ved en udsendt kommission lod bispem af Ribes skipæn besigtigtige og ham tilskrive; netop den forholdsregel, som kompromisbestemmelsen i kap. 20 maatte nødvendiggøre, og som jo utvivlsomt ogsaa er blevet taget i andre bispedømmer. Men den forbindelse, hvori denne efterretning forekommer, kan nu nok bringe os til at studse. Thi i dette brev til Vardesysseklærer nemlig Erik 4, at han ikke paa nogen maade ønsker at mindske Ribebispens skipæn, men vil, at de skal forblive uformindskede; hvis der derfor skulde være kommen nogen mand fra et bispeligt skipæn til ham, kongen, og have aflagt ham mandsed, svigagtigt fortiende, at han var hjemmehørende i et bispeligt skipæn, saa befaler han, at en saadan mandsed skal kasseres og regnes for ugyldig. Denne erklæring strider jo imidlertid direkte mod bestemmelsen i Jyske lov 3. bog, kap. 8, hvor der tillægges kongen en uindskrænket ret til at tage mænd overalt i sit rige, i hvilke skipæn han vil, og den rejser da spørgsmaalet om, hvorfor kongen her frafalder denne ret.

¹⁾ Jfr. saaledes P. Johs. Jørgensens fremstilling af udviklingen af den kongelige banret. Forelæsninger over den danske Rets-historie 206 ff.

²⁾ Ribe Oldemoder 8.

25. Men derved føres vi tilbage til at spørge: hvad gik det kompromis mellem konge og bisper ud paa, der er udtrykt i sætningen: de styreshavne, der ligger til biskopsdom, følger biskopsdom. Man skulde jo tro, at det var den tilstrækkelige forklaring, at i de skipæn, hvor bisperne havde erhvervet styreshavne før formuleringen af Jyske lovs ledingsbestemmelser, vedblev de at beholde styresmandsembederne, naturligvis med de indtægter, der i hvert skipæn særligt var styresmanden tillagt. Men Erik 4's brev viser os, at kompromiset indeholdt mere end dette. At et skipæn mindskedes d. v. s. at ledings-skatpligtige bønder delvis, eller helt unddrog sig deres skattepligt ved f. e. at aflægge mandsed, det maatte altid være af en ret ringe betydning m. h. t. de forholdsvis smaa styresmandsafgifter, selvom vi vilde antage, at ogsaa disse efter den personlige ledingsskat kom til at hvile paa hver enkelt bonde personligt; men det var af den allerstørste betydning for den, der havde ret til selve ledingsskatten, og netop derfor bekæmper Jyske lov saa energisk skipænmindskelsen. Men ledingsskatten tilfaldt jo overalt i alle skipæn kongen; hvor kundé det da være Ribebispen saa magtpaaliggende at sikre sig mod, at hans skipæn mindskedes, endda netop af kongen? Forklaringen er den ganske simple: kompromiset mellem kongen og bisperne havde et videre indhold, end vi straks kan se af formuleringen i Jyske lov 3, kap. 20; det gik ud paa, at i de skipæn, hvor bisperne forinden havde erhvervet styreshavnen, tilfaldt for fremtiden ikke blot styresmandsafgifterne, men ogsaa selve ledingsskatten bispen, og vel at mærke ledingsskatten med hele den betydelige forøgelse, som gennemførelsen af den personlige ledingsskat betød. Derved bliver ogsaa kompromiset

os mere forstaaeligt; i de skipæn, bisperne engang havde, tillagdes der dem en meget stor øjeblikkelig indtægtsforøgelse, til gengæld renoncerede de paa de store muligheder, der laa i en fortsat skipænerhvervelse. Ud fra dette kompromis' karakter forstaar vi, at kong Erik 4 kan vise den store imødekommenhed at renoncere paa sin ret til at tage mænd i Ribebispens skipæn, at forliget af 1271 om fire skipæn mellem hertug Erik og Slesvigbispens, som jeg senere skal vende tilbage til, drejer sig ikke blot om styresmandsafgifterne, men ogsaa om selve ledingskatten¹⁾, og at vi senere hen rundt om ikke alene i Jylland, men ogsaa paa Øerne kan finde skipæn, hvor bispen aarhundreder senere oppebærer ledingspenge²⁾; det var, bortset fra en eller anden maa-ske senere erhvervelse ved køb eller pant³⁾, netop de skipæn, hvor styreshavnen var erhvervet af bisperne inden det kompromis, hvorved de gav deres samtykke til den personlige ledingskats gennemførelse. Og dette kompromis havde tillige sin store politiske betydning, regeringen bandt derved de jyske bisper til sin skattepolitik.

26. For Sjællandske lovs omraade har Erslev den store fortjeneste først af alle at have sat skyldtaksa-

¹⁾ Rep. I, 62—63 nr. 395. Jfr. ndfr. s. 231—232.

²⁾ Steenstrup 203—204. Will. Christensen 430—431.

³⁾ At skipæn i alt fald efter den personlige ledingskats indførelse havde faaet en saa stor økonomisk betydning, at de var genstand for køb og salg mellem rigets stormænd, derom vidner Erik 4's brev til Ribe bisp af 1248 23. Marts: *scire volumus nos domino Esgero Ripensi episcopo nauigium, quod iacet in Hwitinghæret, quod emimus a domino Ebbone Ugethsun marscalcho nostro, iure perpetuo contulisse possidentum, dantes ei plenam potestatem idem nauigium vendendi, commutandi et in extremo si uelit testandi, et modis omnibus ad libitum suum in vita et post mortem de eodem nauigio disponendi.* Ribe Oldem. 8—9.

tionen i forbindelse med indførelsen af den personlige ledingsskat¹⁾, og selvom Lauridsen utvivlsomt har ret i, at mark, øre og ørtug terræ betegner et arealmaal dyrket jord, saa kommer dog ogsaa han til det resultat, at „terra in censu“ betyder skyldjord og at skyld var „afgift, skat, de offentlige byrder“, saa at han er mest tilbøjelig til at oversætte „terra in censu“ ved skattejord, hvorimod rigtignok hans jævnstillen af in censu med Jyske lovs „at skyld“, der betyder „i landgilde“, synes at stride²⁾. I sin stærke og berettigede fremhævelse af, at skyldtaksationens betegnelser er betegnelser for virkelige jordmaal, vil han helst lade det staa hen, hvad der har givet anledning til udtrykket „in censu“, og hermed staar det i forbindelse, at han gerne vil forklare skyldtaksationen som en selvgroet „ny kvantitativ jorddeling“. „Denne jorddeling“, siger han, „træffe vi i brug i slægtleddet før biskop Absalons død 1201“ og til støtte herfor anfører han, som han siger, „dels efter Scriptores, dels efter Repertorium nogle betegnende tekststeder“³⁾. Af disse tekststeder er dog kun to, efter hans angivelse, fra tiden før 1201, det næstfølgende er først fra 1278, og begge disse tekststeder, hvorpaa han altsaa bygger sin paastand om, at skyldtaksationen fremtræder i slægtleddet før Absalons død, er hentede fra Sorø Gavebog.

Det vil under disse forhold maaske være gavnligt, om vi først søgte at klargøre os, hvornaar skyldtaksationen vilde fremtræde for os, hvis vi ved et beklageligt ulykkestilfælde ikke var i besiddelse af Sorø Gavebog.

¹⁾ Erslev 23 ff.

²⁾ P. Lauridsen: Om skyldjord eller terra in censu. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 2 R. XVIII, 1—61, særlig 34—36.

³⁾ Lauridsen anf. St. 1—2.

Vi vilde da, bortset fra den række dokumenter, hvori overhovedet ingen nærmere jordbetegnelse anføres, paa sjællandsk omraade indtil 1241 kun finde jorddeling udtrykt i bol og dets underafdelinger eller i mark guld, dertil de mere uegentlige jorddelingsbetegnelser efter landgildens størrelse. Da Urban 3 i aarene 1185—87 stadfæster Absalons gave til Roskilde bispestol, nævner han særligt et bol i Valby¹⁾; Bisp Peder Sunesen af Roskilde skænker i tiden 1191—1214 Roskilde kirke foruden nogle annater *terram decem marcharum auri, in locis quibus competentius esse poterit*²⁾; de gaver i jord, som provsten Ingimar og hans moder Bodil Hemmingsdatter før aar 1200, efter Repertorieudgivernes antagelse, skænker Næstved kloster, ganske vist paa Laaland, opføres kun med deres landgilde³⁾; efter Repertorieudgivernes antagelse er det ogsaa før 1200, at Knud Jørgensen skænker Næstved kloster hvad han ejer i Egeslev med undtagelse af en halv mark guld⁴⁾, i tiden 1202—14 skænker Niels Grevesøn Esrom kloster fire mark guld i Husby og Skjære⁵⁾, et brev, der bekræftes af den unge Valdemar som konge, altsaa i tiden 1218—1231⁶⁾. Først 1241 22. juni sælger hertug Otto til Antvorskov kloster bl. a. *in censu 7 orarum in Bothorp, et censum unius marce in Gamelrut . . . cum censu unius hore in Salohøn*⁷⁾, og her fremtræder da for første gang skyldtaksationen i et dokument udenfor Sorø Gavebog. Med andre ord: til be-

¹⁾ Kbhvns. Dipl. I, 1 jfr. I, 3.

²⁾ Suhm IX, 776. Rep. I, 393 udat nr. 59.

³⁾ S. R. D. IV, 403—4. Rep. I, 395 udat. nr. 69.

⁴⁾ S. R. D. IV, 352 e VI; Rep. I, 395.

⁵⁾ Cod. Esrom. 159.

⁶⁾ Cod. Esrom. 159—160.

⁷⁾ Dipl. A M. I, 133.

svarelse af spørgsmaalet om skyldtaksationens første forekomst er Sorø Gavebog vor eneste kilde. Men det lader sig nu ikke gøre, saaledes som Lauridsen øjensynligt har ment, at opfatte alle dens angivelser uden videre som brevregester og saa henføre dem til et omtrentligt aars-tal; for de to steders vedkommende, han har plukket ud deraf, vil han heller ikke finde denne opfattelse billigt af Repertoriets omhyggelige udgivere. Nej, Sorø Gavebog er ikke en samling regester, men et historisk kilde-skrift, hvis natur og sammensætning man først maa være trængt ind i, inden man skrider til at udnytte dens angivelser.

27. Desværre foreligger dette saa særdeles vigtige kilde-skrift til dansk historie kun i haandskrift¹⁾ og i det yderst utilfredsstillende aftryk i *Scriptores* IV. bind; det vilde være i høj grad ønskeligt, om en moderne, kritisk udgave deraf kunde fremkomme. Jeg tør ikke rose mig af, at jeg har udredet alle de vanskelige spørgsmaal, der knytter sig til denne codex' opstaaen; det vil maaske findes rimeligt, at jeg har opgivet at viderefølge mine undersøgelser, da jeg mente at have vundet den forstaaelse, der var nødvendig for mit formaal.

Sorø Gavebog er, som den er os overleveret, en sammen-skrivning af to ældre codices. Jeg tror, at dens opstaaen, efter hvad man kan læse ud af selve dens tekst, maa skit-seres paa følgende maade. I aaret 1214 besluttede en munk i Sorø kloster at give en historisk skildring af Sorø klosters oprindelseshistorie, saaledes som den var ham berettet, munden-de ud i en oversigt over klostrets daværende ejendomme paa grundlag af Absalons, Esbern Snares og Peder Sunesens gavebreve til klostret og de pavelige privilegier, der bekræftede disse. Denne ældste beretning blev, uvist fra hvilket tidspunkt, dog maaske først efter 1275²⁾, fortsat af andre munke, der

¹⁾ Gl. kgl. Saml. 4to. 2485.

²⁾ Herpaa tyder bemærkningen: *Ab anno domini 1245 . . . et usque ad annum domini 1275 inclusive venerunt monasterio bona in*

efter breve dels gjorde enkelte tilføjelser til den gamle beretning, dels indførte udførlige registre om senere ejendomserhvervelser. I beg. af det 15. aarh. anlagdes derefter en ny bog, vistnok foranlediget ved det store mageskifte 1414 med Roskilde bispestol¹⁾. Princippet for denne var et ganske andet, nemlig det topografisk, landsby for landsby, at angive Sorø klostres gods og dets adkomster dertil; deraf maatte følge, at der i den nye bog ofte maatte gentages, hvad der allerede var anført i den gamle bog; nu og da nøjedes forfatteren dog ogsaa med ved et „ut in antiquo libro“ at henvise til, hvad der allerede dær var anført²⁾. At disse to bøger en tid førtes samtidigt, er klart af, at der en enkelt gang ved et „ut in nova scriptura“ henvises fra den gamle til den nye bog³⁾. Men ogsaa i denne

Ørsløf westræ oblatione, emptione et commutatione, ut infra. S R D. IV, 482. Aarsagen hertil maa sikkert søges i Sorø klostres brand 1247 13. Maj; ved den lejlighed er den ældste beretning bleven reddet, men saa at sige alle klostrets originale breve er gaaet tabt; fra tiden før 1250 anføres saaledes kun fem breve af den gamle bogs kontinuatorer (S R D. IV, 478, 484, 483, 481, 481), næppe mere end otte breve i den nye bog (S R D. IV, 517, 484, 500, 512, 517, 518, 512, 516).

¹⁾ S R D. IV, 521—22. Denne nye bog er i alt fald næppe anlagt senere end 1418 (S R D. IV, 492); thi medens klostrets mageskifte med Anders Jakobsen af Egede 1417 ¹⁹/₁₂ (S R D. IV, 486) i den omtales som meget fordelagtigt for klostret, viser et senere indskud i den gamle bog (S R D. IV, 477), at det i det lange løb dog blev til fordel for Anders Jakobsen, der mod en ringe afgift fik klostrets samtlige ejendomme i Broby i forpagtning for livstid og nød godt deraf lige til 1430.

²⁾ Saaledes S R D. IV, 487: de Dytringe vide primo in antiquo libro, ubi notatur de quodam Esberno Hammer, qui scotavit monasterio terram XIII solidorum in Dytringe anno domini 1312, der tydeligt nok henviser til den udførlige forklaring herom S R D. IV, 477 (hvor dateringen dog er 1298 c. ²⁵/₁₂). Naar Langebek hertil føjer bemærkningen: liber ille antiquus monasterii Sorensis dudum deperditus creditur, er dette som det fremgaar af det følgende forsaavidt ikke rigtigt, som der dog i selve den codex, han aftrykker, er bevaret en delvis afskrift deraf.

³⁾ S R D. IV, 477: Hæc bona possedit hæreditario jure quodam Ingvarus Hiorth, miles, circa annum domini 1334 ut in nova

nye bog blev der senere gjort indskud og tilføjelser af forskellige andre munke; og en af disse havde formentlig den tanke at overflødiggøre benyttelsen af den gamle bog ved til den nye bog at overføre alle de oplysninger fra den første, der endnu syntes ham at have praktisk betydning, naar det gjaldt om at bevise klostrets adkomst til dets gods, selv om disse oplysninger allerede en gang var anført i den nye bog paa det sted, hvor de efter dens princip rettelig hørte hen¹⁾. Men dette blev ikke fuldført eller lod sig ikke fuldføre, og 1440 dannedes da den codex, vi har bevaret; oprindelig tænkt som en afskrift af den nye bog og derfor begyndende med: de villa Broby unde habuimus²⁾ og herfra helt igennem pagineret med rødt blæk, hvormed ogsaa overskrifterne Roskilde, Hafnia etc. over byejeendommene er tilføjet, indsaa afskriveren dog nødvendigheden af hertil at føje en delvis³⁾ afskrift af

scriptura, der henviser til oversigten over ejendommene i Broby S R D. IV, 530. Jfr. ovfr. anm. 1, hvoraf det ses, at der til den sidste bevarede brevregest i den gamle bog af 1417 ¹⁹/₅ endnu efter 1430 er føjet et nyt indskud.

¹⁾ Hans arbejde skyldes i alt fald det, der i udgaven i S R D. IV staar fra 519 venerabilis matrona domina Cristina til 521 sub eximiis patribus etc., hvilket stykke trods visse omskrivninger er en direkte afskrift af S R D. IV, 480, 480—481 og 479. Men disse breve var allerede blevet registrerede af den oprindelige forfatter af den nye bog, og vel at mærke efter selve de originale breve, ikke ved at afskrive den gamle bog. Saaledes var brevene om Fjenneslevlille af 1343 ¹⁰/₇ og 1378 blevet registrerede S R D. IV, 489, og at dette var efter brevene selv, fremgaar ikke blot af de store afvigelser i teksten fra de to andre steder, hvor disse breve refereres overensstemmende, men ogsaa deraf, at det paa dette sted (S R D. IV, 489) udtrykkelig siges: super hiis (hoc) extant litteræ etc. Paa samme maade var brevet af 1347 ²²/₉ allerede registreret dels S R D. IV, 486—87, dels S R D. IV, 488, fordi det omhandlede gods saavel i Sigersted som i Fjenneslevmagle, brevet af 1398 ¹⁰/₃ allerede S R D. IV, 488—89 som vedrørende en gaard i Fjenneslevmagle, og brevene af 1316 ³⁰/₁₁, 1326, 1332 og 1334 ¹⁸/₅ allerede S R D. IV, 489—90.

²⁾ S R D. IV, 484.

³⁾ Som det efter denne forklaring af „Sorø Gavebog“s dannelse let forstaas, gengiver denne afskrift kun kernen af den gamle

den gamle bog, som saa blev indbundet foran som et upagineret læg for sig; ved hele dette forhold forklares det, at flere breve forekommer endogsaa tre gange i den haandskriftlige form, hvori Sorø gavebog eller gavebøger foreligger for os¹⁾. Og denne sidste kontinuator arbejdede ligesaa frit med indskud og tilføjelser, som de tidligere utvivlsomt har gjort; til hans afskrifts oprindelige anlæg hører et indskud fra 1439, efter afskriftens afslutning har han tilføjet indskud om breve fra 1440 og 1442²⁾.

28. Det for vort formaal ene vigtige er nu ud af Sorø Gavebog, som den nu foreligger for os, at udsondre den ældste beretning, bestemme tiden for dens affattelse og maaden, hvorpaa den er affattet. Det upaginerede læg svarer til, hvad der er aftrykt i *Scriptores IV*, s. 465—484, men s. 476 med afsnittet „*egregius vir Folmarus Jacobi de Magleby*“ begynder tydeligt nok kontinuatoren eller kontinuatorerne af den gamle bog, idet de af klostrets arkiv fremhenter brev for brev om ejendomserhvervelser, giver en udførlig regest af det hovedbrev, hvorved klostret erhvervede den paagældende ejendom, og saa dertil knytter forskellige bemærkninger om tidligere ejere eller godsets senere skæbne. En ganske anden karakter har derimod det foregaaende stykke, *Scriptores IV*, s. 465—476, hvori vi maa

bog fuldstændigt, medens det er mere tilfældigt, hvad den medtager af den gamle bogs kontinuatorer. Dette ses dels af, at de af den gamle bogs kontinuatorer registrerede breve, der er afskrevne i den bevarede codex, spreder sig, undertiden med 15—20 aars mellemrum, over hele tidsrummet lige til 1417, dels og tydeligere deraf, at der i afskriften af den nye bog paa flere steder findes henvisninger til den gamle bog, hvortil der ikke findes noget tilsvarende i den i den bevarede codex indførte afskrift deraf, saaledes *S R D. IV*, 492: *Nota quod in antiqvo libro, etc.*, 512: *de donatione super Hotwid satis bene habetur in antiqvo libro*, 518: *ut in antiquo*, medens man dog af tilsvarende indførsler i den nye bog *S R D. IV*, 501, 516; 498 og 491 kan danne sig en forestilling om, hvad der maa have staaet i den gamle bog paa de steder, hvortil der henvises i afskriften af den nye.

¹⁾ Jfr. ovfr. s. 204, anm. 1.

²⁾ *Rep. IV*, 62, anm. 4.

se en afskrift af den ældste beretning. Den falder i to afsnit. Det første¹⁾ er en ren historisk beretning om Sorø klosters grundlæggelse og de første gaver til det, til hvis udarbejdelse forfatteren næppe har kunnet disponere over flere breve end mageskiftebrevet med Absalon om Ætinge²⁾; iøvrigt har han vidst, at den og den havde skænket klostret gods i de og de byer, og han har da selv, hvor han kunde, tilføjet nærmere bestemmelser om størrelsen af dette gods eller om dets bestanddele og grænser, hvad han jo maatte have særligt let ved i de tilfælde, hvor godset endnu var i klostrets eje; disse tilføjelser indføres ofte med et videlicet, der jo ogsaa antyder, at sin viden herom har forfatteren faaet ad anden vej end den, hvorfra han har sin øvrige viden. Dette første afsnit afsluttes med ordene: „alle disse ovennævnte jordejendomme kom i løbet af faa aar til klostret, og af dem skilte brødrene sig med klogskab af med mange for derved at skaffe sig midler til deres forskellige fornødenheder, nogle mageskiftede de ogsaa mod bedre, men nogle har de i endnu den dag i dag“.

Det andet afsnit³⁾ begynder saa med: „Herefter følger nu den nøjagtige beretning eller meddelelse om hr. Absalons og hans broders og andre af deres slægtninges velgerninger og virken for klostret; dens indhold angiver hele rækkevidden af de originale breve og hverken mere eller mindre, end hvad der overhovedet var nødvendigt“. Herved angiver forfatteren udtrykkeligt forskellen mellem de to afsnit; fra nu af er originale breve grundlaget for hans fremstilling, hvad der ikke er tilfældet for det første afsnits vedkommende. Men forfatteren nøjes ikke med blot at referere de originale breve, han vil, som han siger, angive hele deres rækkevidde, uden vidtløftighed forklare betydningen af, hvad der staar i dem. I virkeligheden var disse breve jo ogsaa ofte kun lidet oplysende, idet de som regel kun angiver selve ejendommen, der tilskødes eller skænkes,

¹⁾ S R D. IV, 465—468.

²⁾ sicut in autentico ejusdem Domini Episcopi continetur. S R D. IV, 468.

³⁾ S R D. IV, 468—476.

endda som oftest kun byens eller gaardens navn; men dertil føjer saa forfatteren hele erhvervens forhistorie og ofte meddelelser om ejendommens senere skæbne; det er egentlig kun som bevis for klostrets adkomst til ejendommen, at han paaberaaber sig breve af Absalon eller andre, og særlig tre pavelige stadfæstelser, Lucius 3.'s af 1182, 25. Jan., Urban 3.'s af 1186, 10. Decbr. og Innocens 3.'s af 1198, 23. Novbr.¹⁾ Med udgangspunkt heri skildrer han først, hvorledes klostret ved Absalons gavmildhed og ihærdige arbejde kom i besiddelse af sine første seks gaarde: Gudum, Slagelsebo, Lyng, Vejleby, Asserbo og Undløse, og hvorledes han som Roskildebisp skænkede tienden af en række sogne til klostret²⁾. Dernæst beretter han paa samme maade, hvad Absalon har skaffet klostret som erkebisp, hvorledes han hjalp det til erhverven af Bjæverskov, helt ovre i Østsjælland, og skænkede det Tvåaker i Halland, hvis grænser erkebiskop Andreas senere nøjere bestemte. Efter yderligere at have nævnt erhverven af nogle ejendomme (Nyrup, Knudstrup og Ønstorp), hvorved Absalon i hvert fald har ydet sin bistand³⁾, og efter et indskud om ejendomserhvervelser i Slaglille, hvortil jeg senere skal vende tilbage⁴⁾, gaar forfatteren over til at vise, hvorledes Absalon, Esbern Snare og Sune Ebbesen har opfyldt deres løfte om hver især at ville skænke klostret halvdelen af deres hovedlod efter deres død. Her kan han da referere hele Absalons store gavebrev af 1199, 8. Juni; for Esberns vedkommende fortælle om de gaver, han gav klostret i levende live, medens hans sønner ikke har opfyldt deres forpligtelse, undtagen forsaavidt Johannes paa sit dødsleje skænkede Øksneskov og Stenmagle; men Sunesønnerne har paa forskellig maade ydet fyldest for deres faders løfte, de har næsten helt bekostet en vandledning til klostrets mølle, erkebiskop Andreas Sunesen

¹⁾ Sorøbogen Arnem. Saml. Fol. 290 bl. 32 v; Dipl. A M. I, 266. Arnem. Saml. Fol. 290 bl. 18 v; Dipl. A M. I, 273. Arnem. Saml. Fol. 290 bl. 22; Dipl. A M. I, 74.

²⁾ S R D. IV, 468—470.

³⁾ S R D. IV, 470—472.

⁴⁾ S R D. IV, 472—473. Jfr. ndfr. s. 210.

har skænket klostret bispetienden af Tvåaker, og navnlig bisp Peder Sunesen i Roskilde har vist klostret den største velvillie; han har bekræftet alle Absalons gaver, han har i 1205 for klostret ordnet købet af Pedersborg med tilliggende rundt om i forskellige landsbyer og hjulpet det med betalingen, han har faaet afgjort klostrets strid med Knud Knudsen om ejendomsretten til skoven Diwnxwit, og han har for ganske nylig, 1214, 28. Marts¹⁾, til indfrielse af sin del af faderens løfte tilskødet klostret sin gaard i Broby. —

Hermed standser efter min mening den ældste beretning, og det vil af denne gennemgang ses, hvilken fast plan den følger, og hvorledes dens hovedformaal er at skildre Absalons og hans slægts store gavmildhed og arbejde til klostrets bedste.

29. Det forekommer mig nu ikke vanskeligt med sikkerhed at angive tidspunktet, da denne beretning er forfattet. Det seneste paveprivilegium, forfatteren kender, er Innocens 3.'s af 1198, 23. Novbr.²⁾, derimod kender han ikke Honorius 3.'s af 1223, 27. Oktober³⁾; og hvis man vilde formode, at grunden hertil kunde være, at dette privilegium ikke er afskrevet i Sorøbogen, saa gælder dette ikke Gregor 9's privilegium af 1228, 22. Febr.; thi af dette har Sorøbogen en afskrift⁴⁾. Da nu tillige Honorius 3.'s privilegium nævner ejendomme i Brebi hallese, Nubo, Susethorp, Brunhoug og Gislinge, hvortil, hvor forskrevne end disse navne er, forfatteren intet tilsvarende har, tør man nok gaa ud fra, at disse ejendomme er erhvervede, efter at han skrev sin beretning, og at denne derfor er forfattet nogen tid før 1223. Naar dernæst forfatteren i sin nøjagtige redegørelse for Tvåakers grænser, siger om Vrangebek,

¹⁾ Dette brev dateres her: V Kal. Oct. = 27. Septbr. (S R D. IV, 475), men i den nye bog, hvor det ogsaa registreres, er datoen: quinta Kalend. Aprilis = 28. Marts (S R D. IV, 484), og da regesten her utvivlsomt nøjagtigere følger selve det originale brev, har jeg ment at maatte foretrække denne datering. I Rep. I, 18 er disse to regester af samme brev anført som regester af to forskellige breve.

²⁾ Dipl. A M. I, 74. Arnem. Saml. Fol. 290, bl. 22.

³⁾ Dipl. A M. I, 99.

⁴⁾ Dipl. A M. I, 104. Arnem. Saml. Fol. 290, bl. 19 v.

at den løber mellem grevens ejendomme og klostrets skov¹⁾, kan der jo herved for tiden før 1223 kun tænkes paa den ældre grev Niels af Nørrehalland, der døde 1218. Paa den anden side er, som ovenfor nævnt, det sidste daterede brev, forfatteren anfører, Peder Sunesens brev af 1214, 28. Marts, og da han siger, at dette er sket „novissime“, for ganske nyligt, tør man sikkert sætte den første affattelse af den ældste beretning til sommeren 1214, tiden mellem 28. Marts og bisp Peders dødsdag 29. Oktober²⁾.

Imidlertid er der i denne ældste beretning en del senere indskud, af hvilke dog nogle utvivlsomt skriver sig fra forfatteren selv. Dette gælder saaledes om den nøjere beskrivelse af grænserne for klostrets ejendom i Tvåaker, der maa være optaget i aarene 1216—18, eftersom deri, som nævnt, „grevens besiddelse“ omtales³⁾. Dernæst listen over klostrets ejendoms-

¹⁾ S R D. IV, 472.

²⁾ Et par træk synes mig ret bestemt at tyde paa, at dens første affattelse falder i foråret eller sommeren 1214. Ikke blot selve udtrykket „novissime vero“, men hele formuleringen af den notits, disse ord indleder, synes mig at implicere, at bisp Peder endnu var i live, da den nedskreves; som død omtales han i virkeligheden kun i de to første linier om ham S R D. IV, 474 og hvor let kan ikke et oprindeligt: *Venerabilis (pater) Petrus, filius Sunonis, filii Ebbe fundatoris, qvi post Absalonem successit* ... senere være blevet forandret til: *Venerabilis et multis seculis commendandus* (ved hvilken tekstforandring pater er udfaldet) *Petrus, dictus senior* (efter valget af hans efterfølger Peder Jakobsen) *frater hujus* (efter indførelsen af meddelelsen om Andreas Sunesens gave af Aase), *filius Sunonis, filii Ebbe fundatoris, qvi primus post o. s. v.* En anden omstændighed, der tyder i samme retning, er, at den første forfatter vel har vidst, at Johannes Esbernson, der døde i Lübeck 1213, paa sit dødsleje havde testamenteret Sorø kloster Øksneskov og Stenløsemagle (S R D. IV, 473), men selve brevet herom har han ikke kendt, da han nedskrev denne bemærkning, ligesom han heller ikke da har vidst, at Johannes' broder Absalon Fed vilde forholde klostret denne ejendom (S R D. IV, 491 jfr. 517). Jfr. ndfr. s. 211, anm. 3.

³⁾ S R D. IV, 471—472.

erhvervelser i Slaglille. Den falder saa aldeles udenfor hele beretningens form, staar saa aldeles uden forbindelse med beretningens øvrige indhold, at den tydelig tilkendegiver sig som et indskud. Denne liste kan umuligt tænkes at hidrøre fra et eller flere breve, ligesom der heller ikke i den henvises til saadanne; den er en fortegnelse, optaget samtidig med eller umiddelbart efter, at disse ejendomsoverdragelser fandt sted, sandsynligst i de nærmeste aar efter 1214, ialtfald indskudt af forfatteren, efter at han i dette aar havde nedskrevet sin beretning¹⁾. Derimod er det netop efter formen at dømme sandsynligt, at det ogsaa er forfatteren selv, der har tilføjet beretningen om overenskomsten med Karl af Broby og om købet af Arylogh Gangwlf's ejendom dær. Beretningen om disse ejendomsoverdragelser gentages senere i den nye bog, og da kun saa let omskrevet, at det er klart, at den gamle bog direkte er kilden hertil, og at den nye bogs forfatter ikke har haft breve at støtte sig til. Og her, i den nye bog, tilføjes, at dette skete i abbed Johannes' dage, d. v. s. i aarene 1221—1224²⁾. Endelig maa sikkert ogsaa som et senere indskud af forfatteren selv anses hele omtalen af Andreas Sunesens gave af gaarden i Aase og hans øvrige velgerninger mod klostret³⁾. Da nu gaarden i Aase allerede er optaget i

¹⁾ S R D. IV, 472—473.

²⁾ S R D. IV, 475—476, 484—485. Jfr. om abbederne ndfr. s. 213—214. Bemærkningen: *damus igitur et supradictum stipale . . . sunt excepta in concambio de novo Swsorp*, maa sikkert referere sig til en af de ejendomme, der nævnes i Honorius 3's privilegium af 1223 27. Oktbr. som Nubo, Susethorp (Dipl. A M. I, 99—100), men som ikke har efterladt sig noget spor i Gavebogen.

³⁾ S R D. IV, 474 fra: *venerabilis pater til Reliquam partem possessionum in Aas og fra: præterea idem venerandus . . . ud til Amen*. Det synes, som om afskriften Gl. kgl. Saml. 4to 2485 paa dette sted nøjagtigt gengiver originalen. Thi her fremtræder hele dette stykke om erkebisp Andreas tydeligt nok som en senere tilføjelse til den oprindelige tekst; og under den igen er tilskrevet bemærkningen om erhvervelsen af den øvrige del af Aase, hvorpaa der saa er trukket en linie op til det sted, hvor dette sidste indskud skulde indsættes i det første, og hvor det nu staar i aftrykket i S R D. Dette sidste ind-

Gregor 9.'s privilegium af 1228, 22. febr.¹⁾, er det klart, at erkebisen har skænket den til klostret før sin død, og det er da rimeligst at tænke sig, at han har skænket den allerede, før han i 1223 trak sig ganske tilbage fra verden; det er bekendt, at han da bortgav ogsaa andre af sine ejendomme, saa det tør antages for givet, at han i det hele taget i aarene 1222—1223 gjorde sit bo op, ligesom det jo er almindeligt antaget, at hans gave af erkebispinsignierne maa føres tilbage til denne tid, ja vel endog er endnu tidligere²⁾; heller ikke omtales han her i Gavebogen som død. Ogsaa herved føres vi da tilbage til aarene 1221—1224 for dette indskud, og den naturligste forklaring bliver da, at efter at forfatteren i 1214 havde skrevet sin beretning, har han engang i aarene 1223 eller 1224 revideret den og da tilføjet de her nævnte indskud om de efter hans skøn vigtigste erhvervelser, klostret i de mellemliggende aar havde gjort.

30. Derimod maa forskellige andre indskud være indsat langt senere. Saaledes bemærkningen om Absalon Fed og hans arvinger, i alt fald i den form, hvori den nu er overleveret; thi selv om den første forfatter sikkert, da han reviderede sin beretning, har vidst, at Absalon Fed forholdt klostret dets ejendom, saa har han i alt fald ikke kendt hans pœnitentia sera af 1232, heller ikke kunnet vide, at hans arvinger vilde optræde paa samme maade som han³⁾. Meget sene indskud er endelig meddelelserne om erhvervelsen af

skud foraarsager ogsaa forandringer i det førstes tekst; oprindeligt har der her staaet efter *in possessionem perpetuam: Præterea decimam episcopalem de Toager contulit, distinxit ibi terminos camporum o. s. v.* Jfr. H T. 4. R. VI, 450 anm. 2.

¹⁾ Dipl. A M. I, 104—108.

²⁾ Gjellerup i H T. 4. R. VI, 453—456. Biogr. Lex. XVI, 589.

³⁾ S R D. IV, 473. Her kan man meget tydeligt gennem afskriften se, hvad der har staaet i originalen. I Gl. kgl. Saml. 4to 2485 staar der i virkeligheden paa dette sted: *qvæ tamen Absalon Fed frater eius detinuit similiter vsque ad pœnitentiam seram detinuit et post ipsum hæredes vt in de qvibus infra*; men det første „detinuit“ og „vt in“ er overstregede. Heraf formoder jeg da, at der i originalen ganske simpelt har staaet: *qvæ*

den øvrige del af Aase 1362¹⁾ og gaven af Tvåaker kirke 1375²⁾, ligesom ogsaa den til Slaglillelisten føjede bemærkning om disse ejendommers senere skæbne³⁾. Den deri indeholdte meddelelse synes ren konjektur af en mand, der undrede sig over, at klostret først ved Bjernedemageskiftet 1414 med Roskilde bispestol atter fik ejendom i Slaglille; den første forfatter vilde i alt fald ikke undre sig over, hvor ejendommene i Udby og Skørpinge var blevet af, eftersom han meget vel vidste, at jorden i Udby var bortmageskiftet til Bo Flue mod jord i Slaglille og det halve bo i Skørpinge til Knud Knudsen mod hans del af Diwnxwit⁴⁾.

Om der muligvis ogsaa er blevet taget fra den ældste beretnings tekst af senere afskrivere, ligesom der er føjet til den, lader sig næppe med bestemthed afgøre. Sandsynligheden taler imidlertid for, at denne beretning fra første færd ikke har været fuldstændig i den forstand, at den har taget alt med, hvad der var at sige om klostrets ejendomserhvervelser i den første tid. Saaledes har en kontinuator senere registreret et brev af 1206⁵⁾, og et brev af 1190, hvoraf Hamsfort har gjort udtog, findes overhovedet ikke i Sorø Gavebog⁶⁾. Hermed falder det godt i traad, at den første forfatter under revisionen af sin beretning i 1223 eller 1224 ikke har fundet det særlig

tamen Aasalon Fed frater eius detinuit; men at 1440-afskriveren, der fra den nye bog vidste bedre besked, har tilføjet det øvrige; han er da ogsaa lige ved at tilføje „vt in nova scriptura“, men tager sig i det, fordi han kommer til at huske paa, at denne afskrift skal forenes med en afskrift af den nye bog og retter det saa til: de quibus infra.

¹⁾ S R D. IV, 474 jfr. övfr. s. 210, anm. 3.

²⁾ S R D. IV, 472; novissime tyder paa, at dette indskud er gjort ikke meget senere end 1375.

³⁾ S R D. IV, 473 fra De quibus possessionibus ud til Farethorp etc. cum aliis multis.

⁴⁾ S R D. IV, 472, 475. Denne tilføjelse er meget sen, hvis klostrets ejendom i Havnelev (Stevns) var de 15 örtug skattejord, det 1402 30. marts bortmageskifter til Anders Jakobsen af Egede S R D. IV, 476.

⁵⁾ S R D. IV, 484. Jfr. ndfr. s. 216, anm. 3.

⁶⁾ S R D. I, 282.

paakrævet ogsaa at tilføje indskud om erhvervelsen af de ejendomme, der nævnes i Honorius 3.'s privilegium, endskønt deres erhvervelse jo maa falde før 1223. Forklaringen er den, at den første forfatters hensigt overhovedet ikke var at give en historisk skildring af Sorø klosters samtlige gods-erhvervelser; hans hovedformaal var at lovprise Absalons og hans hele slægts virksomhed for Sorø kloster, at vise, i hvor høj grad klostret alene ved denne slægts gaver og velvillie var kommet til rigdom; i denne forbindelse er hele klostrets egen virksomhed for godserhvervelse ham ligegyldig, og han omtaler den kun, hvor den er sat i bevægelse af Absalon eller en af hans slægtninge. Ogsaa de indskud, han ved sin revision vælger at tilføje, er bestemt ved samme formaal: Tvåakers grænser, gaven af Aase, sikringen af Peder Sunesens gave af Broby — alt lader sig føre tilbage til Absalonslægten som primus motor. Kun paa eet punkt fraviger han under revisionen dette ledende synspunkt: ejendomserhvervelserne i Slaglille falder udenfor.

31. Og her tør jeg maaske tillade mig at fjerne mig meget langt fra mit egentlige æmne, fordi det synes mig urigtigt at forlade dette sted uden at nævne, hvem der efter min formening er forfatteren til dette ældste parti af Sorø Gavebog. Det er Sorøklostrets fjerde Abbed Atto. Om ham hedder det i *Series abbatum monasterii Sorensis*: *Quartus Atto, natione Sialandus, septem annis prefuit et postea resignato officio mortuus quiescit in hoc cimeterio*¹⁾; og i selve Sorø Gavebog, at den velbaarne herre Atto, der var i slægt med Sunesønnerne, delte, dybt bevæget ved betragtningen af denne verdens skrøbelighed og den fare, hvori sjælene derved stedtes, sin ejendom mellem sine retmæssige arvinger, forlod hvad denne verdens var og tyede til Sorøklostret, til hvilket han skænkede en fædrene ejendom i Vemmeløse, hvorover der senere, efterat han var blevet abbed, blev udfærdiget et brev under Peder Saksesens segl, der da var erkebisp i Lund²⁾.

¹⁾ S R D. IV, 535.

²⁾ S R D. IV, 500. Peder Saksesen blev valgt til erkebisp i beg. af 1223, men fik først „beskikkelse“ af paven 1224, 11. Jan. Han døde 1228 10. Juli. Biogr. Lex. XIV, 617.

Endnu 1214 28. Marts var Gaufrid Sorøklostrets abbed, men i løbet af dette aar døde han¹⁾, og til hans efterfølger valgtes Atto; hvis det er rigtigt, at han var abbed i syv aar, maa han have resigneret i slutningen af 1221; da det vel maa formodes, at han endnu levede, da brevet om hans gave til klostret af gaarden i Vemmeløse udfærdigedes, har han i det mindste levet til ind i 1224²⁾. Det var da som munk i klostret, medens Gaufrid endnu var abbed, at han i 1214 forfattede sin beretning om Absalonsslægtens virksomhed for Sorøkloster, men denne historiske skribentvirksomhed afbrødes³⁾, da han saa ved selv at blive valgt til abbed kaldtes til en omfattende og betydningsfuld praktisk virksomhed. Først efter at han havde resigneret som abbed i 1221, tog han atter sit historiske arbejde frem og reviderede det; og nu var det jo sin egen gerning som abbed, han havde at indskyde; det var

¹⁾ S R D. IV, 484; II, 625.

²⁾ Abbed Attos gravsten i Sorø — hvis det er hans — giver intet dødsaar, da den overhovedet ingen inskription har. Løffler: Gravmonumenterne i Sorø kirke 3, tavle I.

³⁾ Det er meget fristende at vove sig til at paastaa, at abbed Gaufrids sygdom eller død afbrød Atto 1214 midt i hans arbejde, ja i en paabegyndt sætning. Sagen er, at Gl. kgl. saml. 4to 2485 har ikke den inddeling, som aftrykket har i S R D. IV, 475. Alt om bisp Peder Sunesens virksomhed for klostret staar dær i to afsnit, af hvilke det første efter beretningen om mageskiftet med Knud Knudsen ender ikke med: *sicut in speciali quodam ipsius autentico continetur*, men med et derefter følgende: *Novissime vero* — hvorefter det andet stykke begynder med et nyt: *Novissime vero pro recompensatione patrimonii sui o. s. v.* og saa fortsætter i eet stykke helt ud til *juxta curiam Bawelse*. Hvor fristende er det da ikke at sige, at afskriften ogsaa her nøjagtigt gengiver originalen, at Atto med *Novissime vero* ... var begyndt paa en ny sætning, da han afbrødes i sit arbejde ved Gaufrids død, og at han saa først 1223 fik sætningen genoptaget og fuldendt og tilføjet det videre, og at den urigtige datering: 1214 V Kal. Oct. for V Kal. Apr. forklares heraf. Men dette vilde dog vel nok være at strække en afskrifts bevisevne noget for vidt; det er jo altid muligt, at det ikke er Atto, der 1214, men afskriveren, der 1440 er bleven afbrudt i sit arbejde.

da prisværdigt nok, at han i det hele og store holdt sig indenfor rammen af sin egen beretning fra 1214, at han næsten kun nævnede de begivenheder af hans virksomhed som abbed, der var naturlige fortsættelser af hele Absalon-slægtens gerning, og at han kun ved sit indskud om Slag-lilleejendommene faldt udenfor rammen og deri fremhævede sit eget — hvem ved, hvor meget ufortrødent arbejde, hvor mange skuffelser og genoptagelser der ligger bag denne listes tørre opregning. Kun paa endnu eet punkt kan den ubarmhjertige læser paastaa at se et glimt af den mundana fragilitas, som den højerværdige abbed mente at have sagt sig løs fra allerede inden 1214; i den meget stærke fremhævelse af, hvorledes Sunesønnerne indfrie Sune Ebbesens løfte, medens Esbernsonnerne sad deres faders løfte overhørigt, vil han se en naturlig virkning af Sorø Gavebogs meddelelse om hr. Attos slægtskab med netop disse Sunesønner¹⁾.

32. Det vil da være indlysende, at den, der vil benytte det ældste parti af Sorøbogen til at konstatere, hvornaar skyldtaksationen først fremtræder, meget nøje maa gøre sig klart, om den jorddelingsbetegnelse, forfatteren anvender, lader sig føre tilbage til et brev. Thi i virkeligheden tør man jo kun benytte de angivelser, der med saa absolut sikkerhed som muligt kan siges at have været brugt i selve brevene. Men følger vi dette princip, er de første angivelser, vi tør bruge, de, der indeholdes i Absalons gavebrev af 1199, 8. Juni, og vi ser da, at for det gods, der angives mere specielt, bruges kun landgildebetegnelser: in Schamstorp terram de pensione 17. solidorum et dimidii annua, in Sørninge terram 20. solidorum pensionis annuæ, in Thorntwed terram reddentem 9 oras, in

¹⁾ Jfr. Gjellerup H. T. 4. R. VI, 449—452, 460—461, særlig hans bemærkninger om, hvor meget der her gøres ud af Andreas Sunesens forholdsvis beskedne gaver til og virksomhed for klostret.

Sacerthorp terram reddentem etiam 9 oras . . . , in Sorthorp terram reddentem 26. nummos, in Dævitzruth terram reddentem 8 solidos et in Thywelshøw terram reddentem 26. nummos¹⁾. Men endnu vigtigere og interessantere er mageskiftebrevet mellem Sorø kloster og kammermesteren Johannes Ingersen af 1205, fordi der her forekommer en flerhed af jordbetegnelser, nemlig dels bol: et bol i Grøfte, 6 bol og en fjerding i Vedby, 1 fjerding i Skovsø, 1 otting i Øslev, 2½ bol i Merløse, ½ bol i Ulvebæk (Ulvig) — dels mark guld: i Vejleby 21 mark gulds jord, i Tømmerup 8 mark gulds jord, i Nyrup 1 mark gulds jord, i Forlev 16 mark gulds jord, i Tjæreby 3 mark sølvs jord og i Halseby 10 mark sølv — dels endelig landgildebetegnelser: i Langerød terram reddentem tres solidos et dimidium, i Næsby marcam et dimidium annui census, og i Ørslev terram 13 solidorum in censu annuo²⁾. Altsaa endnu i 1205 ikke nogen antydning af skyldtaksationen. Men 1214, 28. Marts, skænker bisp Peder Sunesen tres mansos, duas oras terræ in censu i Broby³⁾. Her har vi da for første gang skyldtaksationen sikkert afhjemlet i et brev, og at den 1214 har været almindeligt gennemført i Sorøegnen og almindeligt i brug som jorddelingsbetegnelse, derfor foreligger der jo et endnu stærkere bevis i den omstændighed, at forfatteren

¹⁾ S R D. IV, 473.

²⁾ S R D. IV, 474—475.

³⁾ Det er sandt, at Tule Bosøn 1206 skænker klostret duos solidos terræ in censu in Aldenbergh (S R D. IV, 484), men jeg maa her bemærke, at omend jeg ovfr. s. 202, anm. 2; 204, anm. 3 og 212 følgende Repertoriets har omtalt denne notits som en brevregest, nærer jeg dog megen tvivl om rigtigheden af denne antagelse, vendingen „scotans in possessionem perpetuam anno domini 1206“ tyder ikke meget paa, at et brev herom er blevet udstedt. Da desuden klostret paa notitsens affattelsestid endnu var i besiddelse af denne ejendom (possidetque usque adhuc) er jordbetegnelsen sandsynligvis indsat af dens affatter.

af den ældste Sorø Gavebog, naar han selv angiver en bestemt jordejendoms størrelse, da som oftest bruger skyldtaksationens betegnelser. I virkeligheden findes udenfor brevreferaterne jordbetegnelse efter mark guld kun et eneste sted, nemlig i opregningen af de mange ejendomme, klostret fik efter Sune Ebbesen som delvis indfrielse af hans løfte¹⁾, og her er det jo rimeligt, at forfatteren har haft en ældre opgivelse at støtte sig til. Iøvrigt bruger han kun de gamle bolbetegnelser eller ogsaa skyldtaksationsbetegnelser, kun eet sted kan det maaske være tvivlsomt, om det er landgilde eller skyldtaksationsbetegnelse²⁾. Netop dette forekommer mig yderligere at tyde paa, at paa alle disse steder har han, da han skrev 1214, føjet disse betegnelser til ud af sin faktiske viden om, at saaledes var den paagældende ejendom nu ansat. Og sikkert er det, at for to af disse steders vedkommende lader det sig bevise, at den paagældende ejendom 1214 endnu var i klostrets besiddelse. Det ene er et af Lauridsens bevissteder for, at skyldtaksationen var i brug i slægtledet før Absalons død; det er: *domina Gythe ... contulit monasterio bona in Sierstædhe, videlicet 14 oras terræ in censu de terra communi*, hvilken angivelse Lauridsen sætter til „før 1201“; men den af fru Gyde skænkede ejendom har klostret endnu 1260, og jordbetegnelsen er da formentlig tilføjet 1214³⁾. Det andet er: *Nicolaus ... dictus Mwle ... dedit monasterio possessiones in Svertinge, videlicet qvatuor marchas et 8 solidos terræ in censu*; men denne ejendom i Svertinge beholder klostret til 1234, 24. Juni, og jordbetegnelsen har da for-

¹⁾ S R D. IV, 468.

²⁾ Jfr. ndnfr. s. 218, særlig anm. 1.

³⁾ Lauridsen Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XVIII, 1. S R D. IV, 468 jfr. 516.

fatteren selv tilføjet 1214, atter med et videlicet¹⁾). Ganske det samme gælder jo ogsaa jordbetegnelserne i listen over ejendomserhvervelser i Slaglille, hvorom jeg ovenfor har talt udførligt nok, og ud fra hele den her hævdede betragtning af den ældste beretning i Sorø Gavebog kan jeg da heller ikke tage Lauridsens andet bevissted: *Thoko Ebbeson contulit monasterio . . . in Hæslærøth terram 10 orarum in censu, et in Lerholte terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo, for gyldigt*. Der er intet bevis for, at disse jordbetegnelser kan føres tilbage til tiden „kort efter 1161“, jeg maa i alt fald som Erslev opfatte dem som landgildebetegnelser, hvad der jo er ganske givet for Lerholtejendommens vedkommende; den mulighed er ikke ganske udelukket, at de endnu 1214 var i klostrets besiddelse, heller ikke, at forfatteren, selv om de allerede da var afgivet i mageskifte til Roskilde bispestol, kan have haft selvstændig viden om deres kvantitet²⁾.

¹⁾ S R D. IV, 468. Dipl. A M. I, 117.

²⁾ Lauridsen Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XVIII, 1. S R D. IV, 467. Erslev 25, hvor dog citeres annuatim for annuo, og 110 anm. 1, hvor Toke Ebbesens halve hovedlod dog angives at give 18 i stedet for 14 øre i landgilde. Hvad der gør dette sted tvivlsomt, er jo kun det, at census øjensynligt umiddelbart før skyldtaksationens og dermed den personlige ledingsskats indførelse en kort tid bruges jævnsides med pensio om landgilden; først efter at ledingsskatten ligesom landgilden var sat i forhold til jordbesiddelsen, fæstner census sig som betegnelse for skatten, medens pensio bliver den eneste betegnelse for landgilden. I denne korte mellemtid er det, at det, hvor census bruges, kan være tvivlsomt, om der dermed menes skyldtaksation eller landgilde. Men hvor det betones, at census er aarlig, kan der ingen tvivl være om, at census betyder landgilde; ligesom i det ovfr. anførte brev af 1205 annui census og in censu annuo angiver, at her betyder census landgilde, saaledes angiver ogsaa de censu annuo om Lerholtejendommen, at der her er tale om landgilde. Alene angivelsen om Hæslærødejendommen, hvor „aarlig“ mangler, kan da vække tvivl,

33. Som resultat af denne undersøgelse maa jeg da fastslaa, at medens skyldtaksationen indtil 1205 inclusive ikke lader sig paavise, er den 1214 i almindelig brug, i alt fald paa Sorøegnen, i virkeligheden kun en nøjere begrundelse og begrænsning af Erslevs bestemmelse af tiden for dens indførelse. Men den nøjere paavisning af, indenfor hvilken kort aarrække skyldtaksationens gennemførelse falder, har dog ogsaa sin betydning for karakteriseringen af den som en regeringshandling, fremhæver stærkere dens formaal, at den skal tjene til grundlag for en regerings skatteopkrævning. Heri er jo i virkeligheden, som nævnt, selv Lauridsen enig med Erslev, lad

omend sammenstillingen med Lerholtejendommen kan synes at gøre denne tvivl meget ringe. Sorø Gavebog er nu overhovedet noget dunkel i sine angivelser om disse ejendomme. Den synes at forveksle gaven fra Toke Skjalmsen med gaven fra Toke Ebbesen, naar den (S R D. IV, 469) siger, at klostret i et af Absalon foranstaltet mageskifte med Roskilde bispestol gav denne de ejendomme, som Toke Skjalmsen havde skænket klostret, nemlig en femtedel af Hjørunde, 10 øre in censu i Hesselrød og i Lerholt en ejendom, der svarede en halv mark i landgilde, thi kun femtedelen af Hjørunde havde Sorøklostret fra Toke Skjalmsen (S R D. IV, 465) de to andre ejendomme var Toke Ebbesens gave. At ogsaa disse to ejendomme dog til slut havnede hos Roskildebispen, ses formentlig af Roskildebogen S R D. VII, 55, men det kan dog nok være tvivlsomt, om dette allerede er sket inden 1214, og om angivelsen S R D. IV, 469 for disse ejendommers vedkommende ikke er en fejltagelse, en forveksling af forfatteren af de to Tokers gaver. Til afværgelse af det argument mod skyldtaksationens indførelse mellem 1205 og 1214, som denne angivelse i Sorø Gavebog kunde afgive, maa man da principalt holde paa, at der ved angivelsen af Hesselrødejendommen er udeladt et „annuo“, subsidiært, at denne ejendom endnu 1214 var i klostrets besiddelse, og at forfatteren kun ved en forveksling S R D. IV, 469 har anført den som allerede da bortmageskiftet til Roskilde bispestol, tertiært endelig, at han, selv om saa var, i 1214 kan have tilføjet denne ejendoms kvantitet af egen særlig viden, men at denne skyldtaksationsbetegnelse ikke har staaet i Toke Ebbesens gavebrev, hvis et saadant overhovedet er blevet udstedt.

census før skyldtaksationen være brugt nok saa mange gange om landgilden, før den bruges census dog fortrinsvis om skat, og efter den betyder terra in censu skattejord¹⁾. Hvad der skete paa Sjællandske lovs omraade med skyldtaksationen, var ganske det samme, som ti aar senere skete indenfor Jyske lovs omraade: hver enkelt bondes jordejendom fastsloges af kongens ombudsmænd efter de brugelige arealmaal, mark jord, øre jord og ørtug jord, og i forhold dertil sattes han i skat; skatten til kongen blev fra nu af personlig, hvilende paa hver enkelt bonde i forhold til arealet af den jord, han dyrkede. Og der kan, forekommer det mig, under hensyn til Jyske lov og til den betydning, som ledingsskatten bevarede som skatten fremfor alle skatter²⁾, ingen tvivl være om, at det ogsaa paa Sjællandske lovs omraade var ledings-skatten, der ved skyldtaksationen saaledes gjordes personlig. Thi om studen maaske end kan betegnes som den første faste skat i Danmark, saa er der dog intet sikkert bevis for, at den endnu i det 15. aarh. var bleven sat i forhold til hver enkelt bondes jordbesiddelse³⁾; netop derpaa er det, at ledingens udprægede overlegenhed som skat beror. Men her som i Jylland betød dette naturligvis en meget betydelig forøgelse af ledingsskattebyrden, og her som dær var der derfor af regeringen banet vej for denne skatteforøgelse derved, at der i de foregaaende aar var stillet overordentlig store krav til befolkningen ved meget hyppige og byrdefulde udbud af virkelig leding til stedse fjernere egne og stedse farefuldere togter. Der-

¹⁾ Erslev 25, 28 anm. 1.

²⁾ Will. Christensen 422, 498.

³⁾ Erslev 148 ff. Will. Christensen 450—453, efter hvis angivelser Erslevs modsatte formodning 60—61 synes mig at maatte opgives.

for er det, at opregningen af de mange ledingsudbud i det sidste aarti af det 12. og det første af det 13. aarh. er et saa fremtrædende træk i den næsten samtidige Valdemaraarbog¹⁾; endda har den jo ikke faaet dem alle med, den nævner for 1194 et „første“ ledingsudbud til Holsten, men der følger ikke noget „andet“ efter, og togtet til Øsel 1206 nævner den heller ikke²⁾. I alt fald udbødes der 1204 ledingstogt til Norge, 1205 til Venden, 1206 til Øsel, 1210 til Preussen og Samland. Under disse omstændigheder og paa baggrund af det resultat, hvortil studiet af Sorø Gavebog har ført os, tør vi da maaske tillægge Valdemaraarbogens notits for aaret 1213: *expedicio in Dacia qvievit*³⁾, en ganske særlig betydning. Det er det eneste sted i aarbogen, dette bemærkes, og notitsen kan da næppe have blot den mening, at i det aar udbødes der ikke leding, saa at der blot betaltes ledingsafløsning efter den gamle maade, thi det har vel ogsaa været tilfældet et eller andet af de foregaaende aar, hvor der intet bemærkes derom. Derfor forekommer det mig ikke for dristigt ind i denne enestaaende notits at lægge den betydning, at i aaret 1213 udbødes der vel leding, men den „stilledes i bero“, fordi bønderne paa Sjællandske lovs omraade det aar overfor det truende udbud gik ind paa at betale ledingsafløsning efter skyldtaksationsansættelsen⁴⁾. Efter at have opnaaet dette re-

¹⁾ S R D. III, 259 ff.

²⁾ Danm. Rig. Hist. I, 755 ff.

³⁾ S R D. III, 263.

⁴⁾ Den, der vil, kan herfra springe lige ud i folkepoesien og gøre opmærksom paa, at 1213 var aaret efter Dronning Dagmars død, aaret før kong Valdemar ægtede Berengaria; hvad om den personlige ledingskats indførelse paa Sjællandske lovs omraade var den historiske kendsgerning, der lod Dagmar

sultat, udbød regeringen da i de følgende aar ikke leding; først da skatteforøgelsen var indarbejdet i Sjælland, tog den 1219 atter fat.

34. Den modifikation maa man imidlertid undergive Erslevs forklaring af skyldtaksationen som fremkaldt af ledingsskatten, at eftersom Lauridsen utvivlsomt har ret i, at mark, øre og ørtug terra in censu betyder virkelige arealmaal, tør vi da ikke direkte fra disse jorddelingsbetegnelser slutte os til ledingsskattens faktiske størrelse paa Sjællandske lovs omraade. At ledingsskatten ogsaa her har været paalignet efter visse satser, fremgaar jo af Erik 5's ovennævnte lov af 1284, 26. Maj; men hvilke disse satser var under satsen „fuld havne“, lader sig ikke paa forhaand afgøre. Dog, naar det i samme forordnings art. 12 hedder: hvilken fattig mand, som har en øre skyld i jord eller mindre, hvor han ikke saar eller slaar, da skal han ikke inde for hende; men slaar han eller skær, da inde saa som før er sagt — da synes denne bestemmelse i forbindelse med den foregaaende, tidligere nævnte: hvo som har mark skyld eller ni øre eller ti øre eller og elleve øre i jord o. s. v., ialt fald ganske tydeligt at vise, at den enhed af jordbesiddelse, i forhold til hvilken skattesatserne var afstemt, var øre skattejord, som den i Jylland var mark sølv, og at ligesom i Jylland den laveste skattesats var ansat i forhold til en besiddelse af to mark sølv, saaledes paa Sjælland i forhold til en øre skattejord. Maaske tør vi da heraf videre slutte, at den laveste sjællandske skattesats var ottingshavne, som den laveste jyske var tolvtingshavne. Men hvis vi herfra vilde gaa videre og sige, at saa var vel ogsaa de

straale som en sol over de sjællandske bønders agre, men lod Bengerd fare hen derover som en sort skygge.

højere sjællandske skattesatser fjerdingshavne og halv havne, saa maa vi indrømme, at herfor har vi intet bevis, først satserne fuld havne og halvanden havne er dokumenterede. Imidlertid har det dog sin interesse ud fra denne formodning og de her fremsatte fortolkninger at opstille en tabel over, hvad der under ledingsafløsning var at svare i ledingssskat af en jordbesiddelse af samme størrelse henholdsvis i Jylland og Sjælland, fordi det deraf tydeligst vilde fremgaa, at forskellene ikke havde principielle aarsager, heller ikke fremkaldtes ved store forskelligheder i bondeejendommenes størrelse eller bonitet i de to dele af landet, men alene beroede paa den lokalt forskellige praktiske udformning af den samme skattegrundsætning. Angives jordbesiddelsens areal i den sjællandske betegnelse: saa og saa mange ørtug terra in censu, der svarer til lige saa mange mark sølv i Jylland, og skatteydelsen under ledingsafløsning i øre penge¹⁾, faar man følgende tabel:

Jordbesiddelse i ørtug terra in censu	Heraf svares i øre penge	
	Jylland	Sjælland
Over 40 ørtug	40	{36
36—39 —	{32	{36
32—35 —	{32	{24
24—31 —	24	{24
16—23 —	16	{12
12—15 —	{8	{12
8—11 —	{8	{6
6—7 —	{4	{6
4—5 —	{4	{3
2—3 —	2	{3 f. s. v. den dyrkes.

¹⁾ For jævnstillingen ørtug terra in censu med mark sølv maa jeg nøjes med at henvise til s. 167 anm. 1; for angivelsen af ledingsafløsningens beløb i øre penge til s. 235, anm. 1. Denne jævne forklaring overflødiggør ganske Rhamms yderst kunstlede sammenstilling af ledingsbyrdens paaligning i Jylland og paa Sjælland. Rhamm anf. Skr.

35. For det skaanske lovomraades vedkommende mener jeg at maatte hævde, at her blev ledingsskatten i alt fald i det 13. aarh. overhovedet ikke gjort personlig, overhovedet ikke sat i bestemt forhold til jordbesiddelsen; det er i virkeligheden den eneste forklaring, der gør det muligt for os at fortolke alle dokumenter herom paa en tilfredsstillende maade. I denne forbindelse kan vi uden betænkning opgive det svage og indirekte bevis, der kunde ligge i, at skyldtaksationen ingensinde indførtes i Skaane¹⁾; hvor nær en saadan overførelse end skulde synes at ligge, naar regeringen vilde skride til en paalæggelse af den personlige ledingsskat i Skaane, var den dog ingenlunde nødvendig for formaalet; man kunde meget vel her som i Jylland have taget til grundlag de jorddelingsbetegnelser, der allerede var i almindelig brug²⁾. Men vi har direkte beviser nok. Først Hallandslisten i kong Valdemars jordebog, der viser os, at endnu 1231 var den personlige ledingsskat ikke indført paa Skaanske lovs omraade. Endnu et bevis for dette tidspunkt afgiver inidertid Valdemar 2's brev til Lundekapitlet af 1232, 2. Juni; heri fritager han ikke dets jordbesiddelser, ikke dets fæstere, men sex hafnas attinentes mense canonicorum Lundensium ab omni grauamine expeditionis. I 1232 stod da den gamle havneinddeling endnu i fuldt flor i Skaane, og havnene betalte ledingsskatten; vilde kongen fritage derfor, maatte han fritage selve havnene³⁾.

Men at regeringen før eller senere vilde gøre et for-

¹⁾ Dette er som bekendt allerede bemærket af Erslev 56, anm. 1.

²⁾ Det straks nedenfor anførte brev af 1253 10. Jan. viser da ogsaa, at man dengang mente at kunne bruge den gamle bolinddeling som grundlag for en saadan skatteansættelse i Skaane.

³⁾ Dipl. Svec. I, 267.

søg paa at faa den personlige ledingssskat gennemført ogsaa i Skaane, det var jo kun at vente; og dette forsøg gjordes da ogsaa af Kristoffer 1. I et brev af 1253, 10. Jan.¹⁾ erklærer han først, at han har fritaget bymændene i Wæ a debito expeditionis, og denne frihed har han tilstaaet dem, fordi han indser, at deres midler ikke strækker til ad hoc debitum persolvendum sine nimio gravamine. Men dernæst byder han, ut coloni nostri ibidem de singulis suis fyarthing, que tenent, solvant nobis annuatim marcam denariorum in festo Olai, ita quod nobis preter premissa in nullo servire teneantur nisi in assignatione vectigalium, cum nos personaliter affuerimus vel uxorem nostram contigerit adesse. Naar man betænker, at Wæ's som saa mange andre byers erhvervsliv i det 13. aarh. sikkert mere var baseret paa landbrug end paa handel og haandværk, tør man maaske fortolke dette brev saaledes, at medens kongen fritager Wæ som 'by fra at yde den ledingsafløsning, som andre byer plejede at betale, paalægger han til gengæld dem af Wæ's indbyggere, der drev agerbrug, den personlige ledingsafløsning i forhold til deres jordbesiddelse, en ledingsafløsning, der var ret høj, hvis man regner, at en fjerding almindeligvis ækvivalerede to øre skattejord i Sjælland, seks

¹⁾ Rep. I, 36—37 nr. 217. Da dette brev gentages 1293 17. Maj — Rep. I, 103 nr. 614 — hedder det i stedet for a debito expeditionis nøjagtigere a solutione expeditionis og der tilføjes: et thelonei per totum regnum. Naar agerbrugerne i Wæ betegnes coloni nostri og det om jorden hedder: que a nobis tenent, er dette jo en simpel følge af, at Wæ var konunglev; at den afgift, der paalægges dem, ikke er landgilde, men netop ledingsafløsning, fremgaar klart af hele sammenhængen og af, at der i disse breve kun er tale om offentlige byrder; det vilde jo ogsaa være enestaaende at finde landgilden fastsat i et kongebrev.

mark sølv i Jylland¹⁾. Saa meget er i alt fald givet, at i dette brev er princippet: skat i forhold til jordbesiddelse, for første gang bestemt udtalt paa skaansk grund.

36. Og det var nu netop om dette princip, om indførelsen af den personlige ledingsskat i Skaane, at Striden mellem Kristoffer 1 og Jakob Erlandsen stod, saavidt den drejede sig om ledingen og bortset fra spørgsmaalet om erkebispens virkelige „mænd“. Gennemlæser man med opmærksomhed procesakterne, vil man finde denne forklaring fyldestgørende. Som anklagepunkt 8 har kongen engang anført: *de impedimento expeditionis et de multis aliis* og som anklagepunkt 9: *quod promisit Nyburg, quod deberet terræ esse bonus et æquus*²⁾. Hertil svarer erkebisen: til det niende anklagepunkt . . . siger jeg, at jeg aldrig har lagt hindring i vejen for eders ledingsudbud, men meget mere været til gavn derfor. Ogsaa hvad det angaar, at I beraaber jer paa, at jeg har lovet i Nyborg, at jeg vilde yde mine pligter overfor landet ret og skel, haaber jeg, at alle rettænkende vil mene, at jeg har holdt dette løfte. Thi hvad dette løfte angaar, maa Eders kongelige højhed velvilligst tænke ikke saa meget paa slette øretuderes forvanskninger, som paa det fromme sindelag hos Eders forfædre, som har skænket jordbesiddelser til kirkerne med uindskrænket ejendomsret, og saa vil I let indse, hvad for ydelser I med rette kan forlange i torvkøbinge eller paa andre steder, naar selve giveren intet har forbeholdt sig eller sine efterfølgere, men har skænket al ret bort. Ogsaa bør I be-

¹⁾ Af 2 øre terra in censu skulde der i Sjælland jo svares 6 øre, altsaa $\frac{3}{4}$ mk. penge; men paa den anden side kunde 1 fjerding ækvivalere endog betydeligt mere end 2 øre terra in censu.

²⁾ S R D. V, 599.

mærke, at kirken jo (trods dette) giver kongemagten ydelser af og for alle sine jordbesiddelser. Men hvis udover de sædvanlige ydelser, nogle eller alle dens jordejendomme skal underkastes skatter og afgifter, vil den blive endog daarligere stillet end en privatmand, som jo dog, naar han yder, hvad han skylder det offentlige, dermed frigør sig og sin ejendom. Og desuden: hvilken fordel vilde kirken have af sine jordbesiddelser, hvis den verdslige magt ganske efter eget forgodtbefindende kan paalægge dem byrder ud over al maal og maade. Det er det samme som at borttage al frihed og ophæve al ejendomsret. Her bør Eders kongelige højhed passe paa, at I ikke ved overensstemmelse i meninger sætter jer selv i klasse med de bandlyste, som søger at formindske kirkens ret og fratage den dens ejendomsret, at I ikke ved at krænke privilegier gør jer skyldig i mened. Og hermed mener jeg tilstrækkeligt at have besvaret det ottende anklagepunkt¹⁾. Det var jo anklagepunktet angaaende ledingen, og hvad erkebisen her siger er da ganske simpelt: jeg hindrer ikke selve ledingsudbuddet, tværtimod, til leding møder jeg med mine mænd og skibe udrustede og provian-

¹⁾ S R D. V, 600. Erkebisen følger i sine svar meget nøje opstillingen af kongens klagepunkter: ad primum, ad aliud, ad tertium autem et quartum, ad quintum, ad sextum et septimum — naar han derfor her begynder med ad nonum, og ender sin udvikling med: et per hoc respondetur sufficienter ad octauum, er det naturligvis, fordi disse to anklagepunkter ligesom det tredje og fjerde, det sjette og syvende, efter hans opfattelse hører saa nøje sammen, at han ved at besvare det sidste, niende, tillige besvarer det første, det ottende. Alt hvad han siger i denne passus, har kun henblik paa disse to anklagepunkter og er ikke en almindelig udvikling; derefter kommer saa ganske følgerigtigt svaret ad id quod dictum est de observatione skra, nemlig svaret paa kongens tiende anklagepunkt.

terede²⁾ efter bedste evne og gammel sædvane. Men naar I vil paalægge kirkens jordbesiddelser nye skatter og afgifter, naar I vil forlange, at kirken skal betale jer le-
dingsskat af sine jordejendomme, saa er det et overgreb, som vilde gøre kirkens hele ejendomsret illusorisk. Derfor vender erkebisen sig ogsaa mod hele den skattepolitik, regeringen havde ført siden det 13. aarh.s begyndelse: „dengang I paa alle landets ting blev valgt til konge, gav I offentligt løfte om, at I vilde lette eller ophæve alle skatter, som siden Eders forfædres og Eders farbroders tid er blevet paalagte af Eders fader og brødre eller deres ombudsmænd, men det har I aldeles ikke gjort, tværtimod har I paalagt end flere og end tungere“³⁾.

37. Og paa dette punkt var den store erkebisp en fører og forkæmper ikke for kirken alene, men for hele Skaaneland. For at beskytte sine egne skipæn mod kongens anslag, hævdede han sin styresmandsmyndighed til dens yderste grænser og vel udover, hvad der i landet ellers var skik eller havde været det selv i Skaane, her

²⁾ S R D. V, 599 ad primum.

³⁾ S R D. V, 594 Item conqueritur, quod cum tempore electionis uestre in regem in communibus placitis quasi in qualibet diocesi habitis, aperte promiseritis omnia grauamina a tempore auorum et patru vestri per patrem et fratres vestros reges vel ipsorum exactores superinducta relaxare et reuocare; quod tamen minime fecistis, immo plura et grauiora superinduxistis. Dette sted synes mig særlig tydeligt at vise, at det er gennemførelsen af den personlige ledingsskat, striden staar om; thi erkebisen angiver jo ganske nøje og ganske rigtigt tiden for indførelsen af denne tungere byrde; endnu paa kongens farbroders tid var der ikke tale derom, det er hans fader og brødre, der har gennemført den personlige ledingsskat, og mod sit kongeløfte har han ikke ophævet den, hvor den var indført, men stræber endog nu at udvide dens omraade, at gennemføre den ogsaa i Skaane.

vilde han alene bestemme, hvorledes ledingsudbudet skulde fyldestgøres, og her vilde han alene være dommer i alle ledingssager i kraft af kirkens absolute jurisdiktion¹⁾. Og til beskyttelse af de andre skaanske skipæn greb han til det middel at tage mænd rundt om i andres skipæn²⁾. At han har brugt det netop til beskyttelse for bønderne i de skipæn, der ikke stod direkte under ham, ses af den befaling, Kristoffer 1 lod læse paa Lunde landsting i foraaaret 1257, hvor han efter at have tilbagekaldt alle erkebispens og Lundekirken givne privilegier befaler ikke blot alle herremænd, men ogsaa de andre, som har forpligtet sig til erkebispens ved mandsed, at de inden 15 dage skal komme til kongen og træde i troskabsforhold til ham, hvis de da vil undgaa at miste alle deres ejendomme. Naar dette kongebud saa slutter med ordene: *de cætero nihilominus sicut alii rustici servituri*³⁾, kan disse ord næppe oversættes anderledes end: „for fremtiden skal de ikke destomindre tjene os som andre bønder“, det vil sige, at ikke herremændene, men de andre, der, skønt de i virkeligheden ikke er andet end bønder, er blevet gjort til erkebispens „mænd“, føres nu atter ved at opgive mandseden til erkebispens tilbage i deres virkelige stand og skal derfor fra nu af give kongen de

¹⁾ S R D. V, 599 ad primum.

²⁾ S R D. V, 589, 595.

³⁾ S R D. V, 587—588: *Mandamus etiam omnibus militibus ac aliis, qui memorato Domino omaggio sunt astricti, ut infra 15 dies ad nos veniant a nobis omaggio accepturi prout direptionem omnium honorum suorum voluerint evitare: de cætero nihilominus sicut alii rustici servituri.* Erslevs oversættelse — Danm. Riges Hist. II, 47: Erkebispens mænd skulde inden femten dage møde for kongen og aflægge ham troskabsed, om de ikke vilde miste deres herremandsrettigheder og fremtidig kun være bønder — lader sig sikkert ikke opretholde.

ydelse, som paalægges andre bønder. Ud fra denne erkebispens beskyttelse af de skaanske bønder i det hele taget maa det ogsaa forstaaes, at kongen gentagne gange i sine klagemaal anfører, at erkebispens ophidser bønderne imod ham¹⁾, endskønt det synes, som om kongen paa et andet punkt, i spørgsmaalet om Skaanske lovs forandring, snarest har haft folkestemningen paa sin side. Imidlertid, overfor en saa heftig og mægtig modstand som den, erkebispens kunde rejse i Skaane, lod det sig ikke gøre at skride til en hastig gennemførelse af den personlige ledingsskat. Det var klart, at jordbunden her som i de andre dele af landet maatte forberedes, modstanden maatte knækkes ved, at den personlige ledingsskat kom til at synes et mindre onde. Valdemar 2's middel hertil havde været det meget hyppige udbud af virkelig leding; det samme søgte Kristoffer 1 at anvende, idet han satte ledingsudbudet i forbindelse med det aarlige Danehof og gjorde saa meget ud deraf som muligt. Her kunde erkebispens ud fra sit eget standpunkt vanskeligt gøre effektiv modstand; han kunde klage: „I har udbudt leding oftere end det var sædvanligt og for længere tid, I har sat usikre tidsgrænser for ledingsudbudets varighed, I har hensynsløst forandret eller ikke selv overholdt den tidsgrænse, I fra først af havde sat“²⁾. Ja, det var netop den forberedende kongelige politik, og det var da ogsaa ad den vej, man naaede til et kompromis, da Kristoffer var død og hele striden havde taget en storpolitisk vending, der bragte de oprindelige stridspunkter til at træde i baggrunden.

38. Dette kompromis hvilede imidlertid paa en ud-

¹⁾ S R D. V, 585.

²⁾ S R D. V, 593.

vikling, der var fælles for alle dele af landet, men en udvikling, som i alt fald lovgiveren i Jyske lov næppe havde forudset, og som synes mig hidtil ikke at være ganske klart opfattet. Der er ingen tvivl om, at regeringen indtil midten af det 13. aarh. ansaa ledingsafløsningen for en endog meget betydelig fordel, fordi den gjorde det muligt aar efter aar at opkræve tre mark penge som fuld havnes skattesats. Men denne sats for ledingsafløsningen var nu engang saa indgroet ved gammel sædvane, at den vovede man i alt fald ikke at forhøje; den blev staaende, og som det i ledingsretten hedder: udredsleding er ikke mere end tre mark penge af hver havne, saaledes hedder det senere i Thords art. 93: naar kongen vil lade ledingen afløse, da skal hver havne betale tre mark penge. Imidlertid tabtes den forøgelse, som overgangen til personlig ledingskat betød, for ledingsafløsningens vedkommende hurtigt paa grund af pengenes uhyre hastige fald. Anderledes derimod med den tilsvarende forøgelse, som overgangen til personlig ledingskat bevirkede i tilfælde af virkeligt ledingsudbud; thi da udrededes ledingskatten for størstedelen, i alt fald for proviantens vedkommende, i naturalier, og de holdt, bortset fra prisvingninger, deres værdi, ja under pengenes faldende værdi steg deres vel endnu stærkere end i forhold hertil. Her var der da et punkt, hvor en ny udvikling kunde sætte ind; det var saa langt bedre at faa proviant end at faa ledingsafløsning i daarlige penge. Dertil behøvedes kun at udbyde virkelig leding — men uden krig, uden hærfærd, uden ledingstogt, om man vil, en alarmeringsøvelse. Dette nye trin i udviklingen viser sig første gang for os i det tidligere nævnte brev, som hertug Erik af

Slesvig har udstedt 1271, 22. Febr.¹⁾). Der har været strid mellem ham og bispen af Slesvig om fire skipæn i fire forskellige herreder, de har valgt voldgiftsmænd, der har afsagt følgende kendelse: i de aar, da leding udbydes og gaar ud, skal bispen af det ene skipæn have provianten og alle andre ydelser, af de tre andre skal hertugen og bispen dele provianten, men bispen alene have alle de ydelser, som andre styresmænd kan forlange af deres skipæn. Hvis leding udbydes og afløses, skal bispen have hele afløsningen af det ene skipæn, men dele afløsningen af de tre andre med hertugen. — Nu er det jo ganske klart, at naar bispen og hertugen tog provianten eller delte den imellem sig, som de var brødre til, saa kunde der i alt fald ikke blive tale om et virkeligt ledingstogt, thi uden mad og øl er helten ingenting.

39. Og naar man engang har faaet øje herfor, saa kan man ikke undgaa at se, at det netop er dette trin i udviklingen, den skaanske ledingsret staar paa. Den har bevaret alle de gamle regler, som var gældende om det virkelige ledingstogt, og de træder naturligvis som i de gamle dage, hvorfra de skriver sig, i fuld og virkelig kraft, „naar hær ligger for lande“. Men den kalder selv disse regler for regler om „wdgerds ledingh“, og dermed har den karakteriseret sig selv. Thi det virkelige ledingsstogt har ikke andet navn end leding; udgærd er substantivet til „at udgøre“, og det forekommer i Jyske lov foruden i to overskrifter (over kap. 5, hvor det omfatter penge til skibsleje, skibsudrustning og skjoldekøb, dertil proviant, og over kap. 9: um lærthe mæns utgærth, hvor det betyder ledingsskat) ogsaa i selve teksten i kap. 12: æn

¹⁾ Rep. I, 62—63, nr. 395.

worther skiælnet a mællæ styræsmān oc utgærsmen, hvor dette sidste ord betyder de ledingskatpligtige bønder. Udgærd er da ikke en betegnelse for ledingstogtet selv, men for de skatteydelser, der fremkaldtes deraf. Saaledes har ledingsretten ret i at kalde sine bestemmelser bestemmelser om udgærdsleding, thi det er, hvad de fortrinsvis er blevet til paa ledingsrettens tid; ikke saa meget regler om ledingens virkelige udfærd, som regler om den skat, der skulde ydes, naar skatteleding, udgærdsleding blev paa-budt i stedet for ledingsafløsning, udredsleding. Ud fra denne opfattelse forstaar vi da ogsaa den, hvis vi tænker os, at ledingsretten har et virkeligt ledingstogt for øje, saa temmelig uforstaaelige bestemmelse: udgærdsleding kan efter ret dansk lov ikke med rette kræves uden hvert fjerde aar, uden saa er, at hær ligger for lande; det sidste er en indrømmelse til den mulighed, at det hele endnu kunde blive til virkelighed, men det eneste vigtige er at faa fastslaaet, at skatteleding kan regeringen kun kræve hvert fjerde aar, de tre andre maa den nøjes med sit tidligere kælebarn, ledingsafløsningen. Og vi fristes til i bestemmelsen om, at havnemænd skal bære styresmanden til skibet og fra at se selve alarmeringsøvelsen legemliggjort, til at tro, at nu er dette noget, der sker i en og samme time, en ceremoni, der nu blot foretages for at bevare skinnet af virkeligheden; det vigtige er, at, medens denne ceremoni foretages, vejer de skattepligtige bønder deres seksten skæpper sigtemel op med deres smør, flæsk og kød — og naar de saaledes har „vejet deres havne op“, er det hele forbi for den gang til atter om fire aar.

Og saaledes ser ledingsudbudet i 1270erne og 80erne ud i alle landets egne. I Erik 5's nørrejyske lov af

1284, 26. Maj, hedder det: Hvis kongen finder for godt at byde sin skibsleding ud, da skal de fare som i tidligere tid inden kong Valdemars dage, enten at gøre det, kongen byder dem eller ogsaa veje op deres havne¹⁾. Her har man princippet udtalt, man griber endogsaa tilbage til tiden før kong Valdemar, før den personlige ledingsskat, for at indskærpe, at nu gælder det enten virkelig ledingstogt — eller ogsaa, at bønderne i Jylland som bønderne i Skaane vejer op deres havne, i Jylland efter den personlige ledingsskats regler, med mel, smør, flæsk og kød. For ledingsafløsningen har man nu saa liden interesse, at man endogsaa i samme lov nedsætter den: men behøver kongen ikke skibsleding, da skal der ydes to mark penge af hver havne. Og det samme udtryk genfindes i forliget mellem Erik 5 og hertug Valdemar 1286²⁾, hvor kongen vel forbeholder sig ret til at udbyde leding og lade den afløse, men hertugen skal have afløsningspengene og victualium receptio, quæ wpueghaffn dicitur vulgariter. Paa dette tidspunkt var da selve ledingstogtet blevet til et tomt skin, der kun brugtes til dække for kravet om den højest mulige ledingsskat.

40. Men under denne udvikling, hvor det overalt gjaldt om at komme tilbage fra ledingsafløsningen til skatteledingen, kunde kongen jo ogsaa meget vel acceptere Skaanes fortsatte modstand mod den personlige ledingsskat; hvad det gjaldt om for ham var saa blot at faa havnes samlede ydelser under skatteleding sat saa højt op, at de nogenlunde ækvivalerede, hvad den personlige ledingsskat i landets andre dele indbragte; hvorledes ydel-

¹⁾ Aarsb. fra Geh-Ark. V, 28—29.

²⁾ Hasse II, 284 jfr. Secher Germ. Abh. Konr. v. Maurer dargebr. 264 anm. 4.

serne bragtes tilveje af bønderne, kunde saa iøvrigt være ham ligegyldigt. Denne tankegang er det, der finder sit udtryk i Erik 5's skaanske lov af 1283. Den har ikke længere nogen interesse i at gøre ledingsudbudet mere tyngende end nødvendigt, derfor accepterer den den gamle ordning, idet den fastslaar, at hver havne kun har pligt til at stille een vaabenfør mand under ledingsudbud, ja yderligere anerkender den en udstrakt stillingsret ved at bestemme, at en stillet mand skal have en ørtug sølv i betaling. Dens interesse er koncentreret om, hvad der skal ydes i udgærdsleding, og derfor bestemmer den, at i hesteleje og brynjeleje maa der ikke forlanges mere end een øre sølv¹⁾. Den betoner sin egen karakter af et

¹⁾ Ud fra denne lovens bestemmelse er det maaske muligt at naa til en nøjere angivelse af ledingsrettens affattelsestid. Man maa sammenstille lovens: *item quod pro hesteleya et brynnieleya nuncquam nisi ora argenti debeat extorqueri*, med ledingsrettens: *ther til scule the fa hanum enæ mark til brynio penningæ. oc en mark til scipleya, en ørtugh malt oc en ørtugh hafrae*, hvor hestelejen jo sikkert er repræsenteret ved havreørtugen. Herved er først at bemærke, at deri, at ledingsretten taler om mark penge (*ræthær lething ær æg meer en thre mark af penningæ*), loven om øre sølv, ligger ikke nogen tilkendegivelse af, at retten er yngre end loven. Kun i Hallandslisten og i Jyske lov 3, 13's bestemmelse om de fattigste fæstere findes mark sølv anvendt som betegnelse for ledingssskatteydelse; overalt ellers bruges, hvor ikke blot skattesatserne (halvanden havne, tredingshavne o. s. v.) angives, mark penge. Saaledes har vi jo ogsaa set, at der 1253 paalægges agerbrugerne i Wæ en ledingsafløsning af 1 mk. penge, og da dette brev gentages 1293, fastsættes ganske samme ledingsafløsning af 1 mk. penge pr. fjerding (jfr. ovfr. s. 225 anm. 1), og det endskønt pengenes værdi i disse fyrretyve aar var faldet saaledes, at medens sølvmarken vel endnu 1253 var = 3 mk. penge, var den 1293 vel nærmest = 5 mk. penge, eftersom den i Erik 5's sidste aar var 4½ mk. penge og ved udgangen af Erik 6's regering var = 8 à 10 mk. penge (Danm. Røg. Hist. II, 214). Fordi ledingsretten udtrykker sine skattebeløbsangivelser i mark penge

kompromis ved at indskærpe, at den venter, at alle bryder og fæstere, saavel privilegerede som andre, d. v. s. saavel erkebispens og kirkens som andre, saa ogsaa vil yde deres skærv „til fædrelandets forsvar“, som det højtideligt hedder, yderligere understreget ved „quandocunque insidie inimicorum regni ingruerint“, idet den føler det nødvendigt at opretholde fiktionen om, at det gælder virkeligt udbud til kamp. Af alt dette er det imidlertid klart, at ledingsskat i forhold til jordbesiddelse endnu

kunde den derfor meget vel være affattet allerede i 1250'erne; det mærkelige er tværtimod, at lovens angivelser er i mark sølv. Men hensigten dermed forstaas jo let netop ud fra dette pengenes fald; ved at fiksere i mark sølv har lovgiveren villet afværge den yderligere nedgang i disse afgifters værdi, der kunde forudses; efter 1283 skulde der til enhver tid betales saa mange øre penge, der ækvivalerede en øre sølv. Men dernæst maa det bemærkes, at i Skaane var, i modsætning til hvad der synes at have været tilfældet i Jylland (J. L. 3, 3 „for bathæ“, der dog er udeladt i to haandskrifter) brynjeleje og hesteleje øjensynligt to afgifter, der bestemt holdtes ude fra hinanden; det fremgaar af lovens tekst, og endnu tydeligere af ledingsretten, hvor jo overhovedet kun brynje-pengene nævnes, medens havreørtugen kun af os antages at være hestelejen. Paa grund af denne bestemte sondring mellem de to afgifter mener jeg at maatte opfatte lovens bestemmelse saaledes, at for fremtiden skal der kun svares en øre sølv, men dette saavel i brynjeleje som i hesteleje, altsaa for begge tilsammen 2 øre sølv. — Det vil da forstaas, at man i 1283 fandt det nødvendigt saaledes at fiksere disse to afgifter, fordi ledingsrettens en mark penge + en örtug havre da kunde forudses i værdi at ville glide ned under denne grænse. Maaske indtil c. 1260, saalænge sølvmarken var 3 mark penge, var ledingsrettens 1 mk. penge = $2\frac{2}{3}$ øre sølv, og dertil kom saa havreørtugen; men 1283 var 1 mk. penge kun = $1\frac{1}{3}$ øre sølv (1 mk. sølv = $4\frac{1}{2}$ mk. penge). I det øjeblik var det da, at de gamle afgifter konverteredes til hver en øre sølv. Som følge af dette ræsonnement og under hensyn til, hvad der iøvrigt her er bemærket om ledingsrettens indhold, maa dens affattelsestid da sættes til 1270'erne.

paa dette tidspunkt ikke var gennemført i de skaanske dele af riget, og ganske tydeligt udtales det i lovens sidste paragraf, hvor det overensstemmende med den siden 1282 nye tid gælder om ogsaa at fastslaa en minimumsgrænse for skatteydelsen; thi her er det i modsætning til rigets andre dele¹⁾ ikke en minimumsgrænse af jordbesiddelse, der fastslaas, men det siges, at den fattige mand, som kun har een ko, skal ikke tvinges til at betale ledingskat. Saaledes havde den store erkebisp haarde og livslange kamp dog paa dette punkt og forsaavidt været ikke helt forgæves.

¹⁾ J. L. 3, 12: af minnæ æn twa mark silfs iorth gørs æi lething. Erik 5's sjæll. lov 1284 26. Maj: hwilk fatok man, ær hauær æn øræ scyld iorth æth minnæ o. s. v. Erik 5's skaanske lov 1283: uolumus ymmo prohibemus ne quis pauper habens nisi vnam vaccam ad soluendum iura expeditionis pro ipsa cogi debeat aut compelli.